

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 - Політологія
освітнього рівня «Магістр»

студентки
II курсу ОР «Магістр»
денної форми навчання
Тетяни КОВАЛЕВСЬКОЇ

Науковий керівник -
доктор філософських наук,
професор
Петро ШЛЯХТУН

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Поняття національної ідеї та основні теоретичні підходи до її визначення.....	7
Розділ 2. Національна ідея і національна держава	38
Розділ 3. Проблема вивчення і реалізації національної ідеї в Україні	56
Висновки	68
Список використаних джерел.....	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена складністю і суперечливістю феномена національної ідеї. Вона відноситься до тих проблем, які протягом століть супроводжують еволюцію держав, націй, нерідко виступаючи фактором державного будівництва, умовою консолідації суспільства. Значення і роль національної ідеї особливо зростає в період становлення нової суверенної держави. Без її розробки та втілення в життя нація не може стати повноцінною і віднайти своє місце в історії людства. Тому природним є інтерес до національної ідеї як з боку політиків та засобів масової інформації, так і з боку науковців.

Національна ідея в сучасному суспільстві посідає одне з найважливіших місць. Адже від того, чи існує і розвивається національна ідея залежить наявність духовної основи нації, її самоідентифікації, стрижня національної ідеології, політичного проекту майбутнього нації.

Національна ідея бере безпосередню участь у формуванні національної свідомості шляхом встановлення ціннісних орієнтацій, світоглядних позицій про місце і роль націоналізму. Крім цього, національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості.

На утворення держав мала значний вплив національна ідея, оскільки вона є своєрідним джерелом від якого створюються національні програми, політичні ідеї, гасла, національні цінності. Отже, без усвідомлення народом своєї єдності, внутрішнього зв'язку, спільного історичного минулого, своїх традицій, долі й призначення неможливе існування національної ідеї, як ядра національної свідомості.

В Україні увага до цієї проблеми викликана її недостатнім теоретичним осмисленням, хоча в даний час роль національної ідеї в соціально-політичних процесах зростає.

Необхідність теоретичного дослідження національної ідеї України пов'язана з кризою національної ідентичності українського суспільства. Після розпаду соціалістичної системи та проголошення Україною незалежності, в нашій державі на передній план вийшла проблема формулювання нових смислів національної ідеї, яка б стала базисом для консолідації українського суспільства.

Проте до цього часу дискусійним залишається питання стосовно визначення національної ідеї сучасної України, в суспільстві існує ідейно-ціннісний вакуум щодо розуміння спільної мети, спільного бачення минулого і майбутнього, відсутня чітко окреслена ідея загальнонаціонального масштабу.

Анексія Криму у 2013 р. та початок війни на Донбасі у 2014 р. змусили звернути увагу на необхідність консолідуючого чинника для нашої країни, якою б могла стати національна ідея.

В останні роки українська національна ідея стала предметом спекуляції та популізму з боку різних політичних акторів та груп.

Інтерес до національної ідеї обумовлений не тільки внутрішніми проблемами українського суспільства, а й загальносвітовими процесами, викликаними глобалізацією. Вони створюють об'єктивні передумови для економічної, інформаційної, політичної і культурної універсалізації. У світовому співтоваристві починають домінувати транснаціональні організації та інститути (МВФ, НАТО), міжнародне законодавство, утворюється світовий фінансовий ринок. Процеси глобалізації далеко неоднозначно приймаються багатьма країнами, суспільно-політичними течіями, що породжує антиглобалістські настрої.

В умовах глобальної та внутрішньої кризи для України проблема усвідомлення власної національної самобутності по відношенню до інших націй стає надзвичайно значущою.

З огляду на це **метою кваліфікаційної роботи** є виявлення сутності поняття національної ідеї та її особливостей.

Реалізація даної мети зумовила постановку і вирішення наступних **завдань:**

- проаналізувати теоретичні засади дослідження поняття національної ідеї;
- визначити сутність поняття національної держави у взаємозв'язку з національною ідеєю;
- розглянути основні підходи до визначення та реалізації української національної ідеї.

Об'єкт дослідження – національна ідея як світоглядна орієнтація нації.

Предмет дослідження – національна ідея як державотворчий чинник.

Джерельною базою дослідження є наукові праці Й. Фіхте, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Ж. Руссо, К. Хюбнера, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, Ю. Бачинського, М. Міхновського, М. Грушевського, Д. Донцова, В. Липинського.

Проблематиці окремих аспектів національної ідеї та розробці національної ідеї України зокрема присвячені праці І. Бичка, В. Бебика, В. Горського, М. Поповича, М. Русина, В. Шинкарука, О. Білоруса, О. Пашкової, І. Оніщенка, М. Головатого, В. Ребкала, С. Гелея, М. Жулинського, А. Карася, А. Колодій, І. Кресіної, Ю. Римаренка, М. Розумного, О. Майбороди, І. Кураса, Р. Коршука та інших.

Методи дослідження вибрані у відповідності з метою і завданнями кваліфікаційної роботи. Передусім, системний метод, за допомогою якого національна ідея розглядається як комплекс елементів, що утворюють цілісну систему. За допомогою структурно-функціонального методу розглянуто структуру національної ідеї, а також умови її функціонування та принципи існування української національної ідеї. Порівняльний метод застосовується при розгляді генезису і розвитку існуючих національних ідей, національних

держав та підходів до визначення української національної ідеї. Історичний принцип дав змогу проаналізувати феномен національної держави в його розвитку. Критично-діалектичний метод використовувався з метою критичного аналізу сучасних національних ідей.

Структуру кваліфікаційної роботи складають вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить – 79 сторінок, список використаних джерел нараховує – 82 найменування.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ

Національна ідея є ключовим елементом процесу становлення народу та розбудови ним власної державності, оскільки дозволяє йому усвідомити свою монолітність та роль в загальносвітовій історії. Національна ідея у певній своїй формі виникає разом з народженням суспільства і формуванням його політичної культури.

Національна ідея є основою національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості.

Значення і роль національної ідеї особливо зростає в період становлення нової суверенної держави. Без її розробки та втілення в життя нація не може стати повноцінною і віднайти своє місце в історії людства. Ідея нації є своєрідним джерелом від якого створюються національні програми, політичні ідеї, гасла, національні цінності. Тому природним є інтерес до національної ідеї як з боку політиків та засобів масової інформації, так і з боку науковців.

Ця проблема досліджувалась та висвітлювалась ще Й. Фіхте, Г. Гегелем, М. Костомаровим, Т. Шевченком, П. Кулішем, М. Драгомановим, І. Франком, Ю. Бачинським, Л. Українкою, М. Міхновським, М. Грушевським, Д. Донцовим, В. Липинським.

Сучасні експерти та науковці не меншу увагу приділяють різноманітним аспектам національної ідеї як теоретичної концепції та розробці національної ідеї України зокрема. Так, даній проблематиці присвячені праці І. Бичка, В. Бебика, В. Горського, М. Поповича, М. Обушного, Ф. Кирилюка, М. Русина, В. Шинкарука, О. Білоруса, О. Пашкової, І. Оніщенка, М. Головатого, В. Ребкала, С. Гелея, М. Жулинського, А. Карася, А. Колодій, І. Кресіної, Ю. Римаренка, М. Розумного, О. Майбороди, І. Кураса, Р. Коршука та багатьох інших.

Об'єкт, предмет, мета і завдання даного дослідження зумовили основні методи, використані в його проведенні. Такими методами є системний,

структурно-функціональний, порівняльний, критично-діалектичний та історичний принцип.

За допомогою системного методу розглядалася національна ідея як комплекс, сукупність структурних частин, що утворюють цілісну систему.

Структурно-функціональний метод використовувався для розгляду структури національної, а також умови її функціонування; принципи та особливості існування української національної ідеї.

Порівняльний метод застосовувався при розгляді генези і розвитку існуючих національних ідей, національних держав та підходів до визначення української національної ідеї.

Історичний принцип дав змогу проаналізувати феномен національної держави в його еволюції.

За допомогою критично-діалектичного методу було здійснено критичний аналіз сучасних національних ідей в українському суспільстві та національних ідей зарубіжних держав.

Для розкриття сутності національної ідеї треба визначити поняття «ідея» та «нація».

«Ідея» в загальному сенсі означає провідну думку, яка не тільки підсумовує попередній розвиток чогось, але і вказує подальший напрямок розвитку.

На думку грецького мислителя Платона, ідеї позначають першоджерело і якийсь логічний задум для реального мінливого буття. Межа існування будь-якої речі полягає в досягненні відповідності її ідеальній моделі. Ідея існує поза часом і простором, висловлює певним чином оригінал, обумовлюючи мінливість різних предметів [48].

Виходячи з розуміння класичної німецької філософії, ідею можна трактувати як основну думку, спрямовану на конкретну дію. Ідея, на відміну від поняття, яке відображає істотні ознаки того чи іншого предмета на саме даному

етапі, містить модель майбутнього, способи та засоби її реалізації. Одним словом, в ідеї знаходять органічне поєднання як теоретичні ціннісні, так і практичні моменти.

У політичному сенсі поняття «нація» має значення наступне визначення: «спільність громадян, утворена з усього населення державної території». Воно увійшло в слововживання з часів Реформації [25].

До Реформації слово «нація» залишалося неполітичним терміном.

У середньовічній Європі воно використовувалося з метою етнічної і соціальної класифікації населення. Залежно від відмінностей релігій, мов і діалектів «нація» позначала етнічні групи всередині церковних, військових і господарських інститутів.

Поняття «нація» в цей період було полісемантичним. Воно застосовувалося до широких соціальних груп, що складалось з багатьох народів. Термінологічна полісемія не приводила до смислової плутанини, оскільки монопольним правом визначення національної приналежності людей володіли лідери Католицької церкви [2].

Перехід від полісемантичного до моносемантичного і політичного значення слова «нація» відбувався під впливом Реформації і в процесі боротьби місцевих правителів проти транснаціональних інститутів церковної і світської влади.

В епоху Французької революції XVIII століття слово «нація» набуло додаткового сенсу: сукупність громадян, чий колективний суверенітет і воля утворюють державу [59]. Саме у цьому значенні термін «нація» використовується в нинішньому конституційному та міжнародному праві, в документах ООН [44].

В етнічному аспекті термін «нація» має інше значення. Воно визначає етнополітичну спільність, тобто таку етногрупу, яка має своє керівництво або бажає його мати.

Націю в західному дискурсі слід розуміти як етнополітичну спільноту, що включає як етнокультурну, так і політичну складові.

Як етнічна спільнота нація включає:

- мову,
- історичну пам'ять,
- спільне історичне походження,
- етнічні кордони,
- етнічну церкву,
- етнокультурні звичаї,
- етнічну ідентичність.

Як політична спільнота нація включає:

- політичні інститути,
- правові інститути,
- економічні інститути,
- громадянство,
- державні кордони,
- громадянську культуру,
- національну ідентичність.

Крім того, нація об'єднує сукупність етносів, представники яких проживають на території держави і мають громадянський статус.

У науковій літературі немає загальноприйнятого визначення національної ідеї, але разом з тим, існують різні підходи до його розуміння, у контексті яких висуваються як методологічні принципи так і критерії, шляхи формування та умови реалізації зазначеного феномену.

Поняття національної ідеї виникло і було обґрунтовано ще в XVIII – XIX століттях у період становлення багатьох національних держав і безпосередньо пов'язане з вибором, осмисленням та реалізацією нацією свого власного

особливого шляху розвитку, роллю і місцем у світі як своєрідної відповіді викликам історії.

Зокрема, Р. Коршук зазначає, що виникнення поняття «національна ідея» слід пов'язувати з модерним розвитком національних рухів та боротьбою народів за самовизначення, і в історичній ретроспективі, починати відлік від часу Великої французької революції. Французька революція є точкою відліку формування більшості модерних націй. Саме поняття «національна ідея» без феномену «нація» позбавлене сенсу. Однак, певні моменти та риси, які характерні для поняття «національна ідея» були присутні в окремих народів до французької революції [31].

Сучасними вченими, в основному, досліджується два різновиди національної ідеї. Перший різновид заснована на етнокультурному феномені і пов'язаній з ним самосвідомості, друга – на соціально-політичній і цивільній самосвідомості.

Переважає більшість науковців розглядають національну ідею в широкому розумінні слова як соціально-політичний, морально-етичний та психологічний феномен народного буття, що згуртовує в державі громадян, представників різних національностей в єдине ціле.

Часто під поняттям національної ідеї дослідники розуміють ідею нації як поліетнічної спільності, яка проживає на спільній території і має загальне громадянство. Мається на увазі певний акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, орієнтирів. Тобто відповідно до даного підходу національна ідея визначає теоретичні основи національної самосвідомості [32].

Існує думка, що національна ідея – це чітко сформульований спільний інтерес абсолютної більшості громадян, який об'єднує їх на шляху до спільної мети [36].

Інші вважають, що національна ідея – це фундаментальна ідея, за допомогою якої досягається єдність дій різних соціальних груп. Поширеною є точка зору на національну ідею як інтегративний чинник суспільного життя країни [46].

Отже, у найзагальнішому вигляді національна ідея – це ідея, яка відображає головний національний інтерес і задає розвиткові країни оптимальний напрям у сьогоденні і на майбутнє.

В. Лісовий слушно зазначає, що національна ідея у різний спосіб може об'єднати в собі цілий набір понять [36].

Національна ідея як поняття являє собою єдність трьох основних складових, які є взаємопов'язаними та нерозривними:

- усвідомлення спільного минулого, походження, спільної історії, спільних етнічних та культурних моментів;
- усвідомлення спільного майбутнього – мета нації, її мрія, місія;
- чинник соціальної дії, зумовлений як усвідомленням спільного минулого, так і усвідомленням єдиної для всієї нації мети в майбутньому [30].

Слід зазначити, що пошук національної ідеї, її реанімація починається в періоди кризи. З точки зору Е. Кассіра, «велика і розвинена магічна система і пов'язана з нею міфологія приходять в дію, коли в суспільстві наявні небезпека і невідомість» [26, с. 120].

Оскільки існують національні інтереси в політичній, економічній, культурній, побутовій сферах, то національна ідея може існувати в складній синтезній формі як національна (державницька) ідеологія і в простих формах – ідея етнічна, зовнішньополітична, культурна, які теж є достатньо концептуальними і комплексними [40].

Російська дослідниця О. Дроздова зазначає, що істотне значення в становленні і розвитку національної ідеї відіграють [23]:

1. Природно-географічний фактор, який зумовлює процеси зміни і пристосування в житті будь-якого суспільства. Значною мірою це визначено особливостями національного характеру, способами матеріального виробництва, способом життя і етнічними параметрами. З природно-географічним фактором тісно пов'язують форми господарювання і економічні уклади. За Ратцелем, специфічні національні риси характеру виробляються під впливом певного способу господарювання [50].

2. Культура представляє собою фундамент формування і розвитку національної ідеї. Культура є системою історичної життєдіяльності, яка сприяє відтворенню та розвитку соціального життя в різних проявах.

Італійський вчений Дж. Віко одним з перших здійснив цілісне і систематичне вивчення людської історії та культури, визначив закономірності їх розвитку [9]. На думку мислителя, кожне суспільство має своє специфічне уявлення про реальність, світ і природу, а історичний досвід певної нації завжди відображений в її мові, архітектурі, міфах, мистецтві, праві і моралі.

За О. Шпенглером, культура обґрунтовує безліч підстав для єднання народу [55].

3. Культурна самобутність і оригінальність формується під безпосереднім впливом менталітету, який істотно впливає на формування національної ідеї. Менталітет – це глибокий рівень колективної та індивідуальної свідомості, що включає несвідоме; стійка сукупність установок і схильностей індивіда певним чином сприймати дійсність.

Засновник школи «Анналів» Л. Февр акцентує увагу на тому, що розумові звички і установки, емоційні сприйняття передаються від минулих поколінь несвідомо [18, с. 66].

Ментальні структури сприяють розвитку або гальмуванню історичного процесу, оскільки надають неповторний і унікальний характер конкретному суспільству. Ментальність виражається в історичному призначенні народів і

націй як певна сукупність історичних завдань і способів їх вирішення, які закріпилися в суспільній свідомості.

4. Релігія. Релігійний фактор визначає історичний соціокультурний розвиток держав і суспільств, за допомогою якого складаються національні ідеї. Загальновідомо, що релігія справила величезний вплив на історію різних націй. Релігійні спільності людей характеризуються наявністю єдиних зразків свідомості, поведінки і спілкування, які формують своєрідний життєвий уклад нації. Релігія відображає суттєві національні відмінності. Як вважає С. Хантінгтон, міжетнічні конфлікти і війни відбуваються вздовж лінії розломів цивілізацій саме з релігійних причин [58, с. 68]. Він робить висновок, що в кризові історичні моменти нації об'єднуються на основі спільних релігійних цінностей.

5. Національна ідея складається безпосередньо під впливом мовних факторів. Єдність нації і спадкоємність традиції обґрунтовується через мовну приналежність. Мова є значущим засобом сприйняття дійсності нарівні з іншими ознаками ідентифікації. Однак в певні історичні періоди він може займати домінуючі становище в процесі національного самовизначення.

6. Історичні домінанти в певні періоди мають неабиякий вплив на формування національної ідеї. Національна ідея базується на певних домінантах, які можуть трансформуватися в залежності від конкретних історичних обставин розвитку суспільства. Історичний досвід свідчить про те, що в ході революційних і соціальних реформ виникають суттєві перетворення в змісті національної ідеї.

У радянський період соборність трансформувалася в общинність, яка ґрунтувалася на спільній власності на засоби виробництва (колгосп, трудовий колектив) і втілилася в особливу форму політичного об'єднання (ради), а також в ідеї взаємовиручки та колективного єднання.

Проведений аналіз факторів, що впливають на формування національної ідеї, дозволяє зробити висновок про їх комплексний характер. Ця сукупність факторів забезпечує функціонування ідеї нації. Основні функції національної ідеї проявляються в суспільному житті і полягають в наступному:

1. Визначається приналежність нації до певного типу цивілізації; визначаються загальні універсальні цінності, на підставі яких здійснюється культурна генерація і об'єднання в єдину цивілізацію.

2. Національна ідея формулює основи існування нації, виступаючи значущим механізмом для самовизначення суспільства, розкриває своєрідну специфіку національного менталітету, висловлює соціокультурні, релігійні, моральні, політичні, ідеологічні цінності та установки, а також визначає роль, призначення нації в світовому історичному процесі.

3. Національна ідея створює об'єктивні передумови для становлення і розвитку державного будівництва, сприяючи консолідації суспільства. Національна ідея відображає сукупність суспільних інтересів. За допомогою національної ідеї формулюються універсальні принципи державності, на базі яких здійснюється стійке, цілісне функціонування суспільства.

Ідея нації виступає в якості мобілізаційного фактора, направляючи націю на цілеспрямовані дії. Національна ідея визначає соціально-політичні і духовно-моральні орієнтири. Це сприяє консолідації конфліктуючих одна з одною соціальних груп, а національні рухи і процеси наділяються єдиним сенсом. Ця обставина є причиною того, що у будь-якої національної спільності закладено несвідоме прагнення до національної ідеї, до соціально-політичного, економічного та духовного самовизначення, до такої самоорганізації, яка ефективно забезпечує виживання соціально-політичної спільноти в конкретних історичних умовах.

4. Національна ідея є культурною спадкоємністю в духовній історії народу. Основні положення національної ідеї формуються століттями, і кожна

епоха осмислює і трансформує їх по-новому. Кожне покоління доповнює національну ідею іншими світоглядними орієнтирами, співвідносячи з сучасними соціокультурними реаліями дійсності.

Український дослідник О. Куць також визначив низку функцій національної ідеї, які відіграють важливу роль як у націотворенні, так і у державотворенні. Зокрема до таких функцій він відносить такі:

- етнонаціотворчу (визрівання у людській спільноті потреби у самоорганізації в окремий етнос);
- інтегруючу (згуртовує в єдину спільноту різні етноси);
- ідентифікаційну (сприяє самовизначенню й самоусвідомленню окремих народів та їх представників);
- культурологічну (з народної культури формує загальнонаціональну культуру);
- аксіологічну (орієнтація на певні цінності, що впливають на свідомість спільноти);
- державотворчу (усвідомлення необхідності створення політичних інституцій та їх функціонування) [62].

Поняття «національна ідея» є багатоаспектним, поліморфним та багатовимірним, тому Л. Нагорна виділяє наступні рівні буття національної ідеї:

1. Рівень буденної свідомості. Буденна свідомість містить у собі це поняття в основному відчуття спільності історичної долі, а також прямої залежності долі окремої особи від нації й держави, які вона вважає своїми. На цьому побутовому рівні національна ідея – це той ідеал суспільства, який вимальовується в суспільній свідомості нації і відбиває узагальнене (часто інстинктивне, підсвідоме) уявлення про її місце в навколишньому світі.

2. Рівень політизованої свідомості. У цьому рівні політизована свідомість помічає в національній ідеї насамперед систему символів і вольовий імпульс,

що виступає духовною основою національних рухів та національної самоідентифікації, стрижень національної ідеології, політичний проект майбутнього нації.

3. На третьому рівні узагальнення – теоретичному – національна ідея переважно виглядає як вихідна світогляднометодологічна позиція у теоріях державотворення, національної безпеки, національного інтересу, тощо.

4. Четвертий рівень – пізнавальний. Це гносеологічна конструкція, що відбиває погляди визначних представників суспільної думки на процеси націєстановлення, державотворення, на місце і роль націоналізму [43].

Вітчизняний дослідник Р. Додонов зазначає завдання, що логічно впливають зі змісту національної ідеї:

- визначити місце нації у глобальному світовому просторі, її історичне призначення;
- обґрунтувати джерела виникнення нації, її головні ознаки та етнокультурні особливості;
- окреслити загальну стратегію подальшого розвитку і зрозумілий та привабливий для більшості образ національного майбутнього, де не повинно бути дискримінації за будь-яким показником – політичним, релігійним, етнічним;
- систематизувати національні цінності та узгодити їх з цінностями окремих етнічних груп та загальнолюдськими в цілому;
- надати передбачуваність і легітимність діям влади;
- консолідувати націю заради досягнення спільної мети (національного ідеалу) [19, с. 4].

М. Розумний виокремлює три групи чинників, що визначають динамічність та конструктивність розвитку національної ідеї.

Перша група – це дія когнітивних чинників суспільної свідомості, котрі сфокусовані в самому понятті «ідея». Повноцінний розвиток національної ідеї можливий як відновлення здатності оформлювати свій досвід, своє сприйняття дійсності в певній оптимізованій стратегії поведінки. Модернізована національна ідея – це новий суспільний орієнтир нації. У ній мають знайти своє узагальнене вираження корінні проблеми буття спільноти, в якій вони знайдуть своє образне, логіко-понятійне та практично-вольове розв’язання.

Друга група чинників умовно може бути об’єднана під поняттям національної генетики. Для людини природним є бачити себе чужими очима. Ідентичність звичайно розглядають як сукупність основних аспектів суспільного самоусвідомлення людини. Ідентичність дорівнює належності до спільноти.

Третя група чинників – цивілізаційна динаміка, адже ми живемо в час, коли величезні маси людей перейшли від стану спокою до стану руху [51, с. 401–404].

М. Михальченко зауважує, що підґрунтям національної ідеї є національний інтерес та національна мрія, яка глибоко вкорінена у характері народу, що формувався століттями [41, с. 3–4]. На відміну від національної ідеї, як раціональної форми суспільної свідомості, національна мрія, як і міфологія нації, утопії, національний характер відноситься до «сутнісних форм національного несвідомого» [33, с. 237].

Національна мрія трансформується в національну ідею, коли суспільство усвідомлює потреби та інтереси нації, проблеми їх практичного втілення та формулює шляхи її реалізації.

Національна ідея відіграє особливо важливу роль у системі національної політичної культури. Її формування та реалізація обумовлюють трансформацію змісту всіх політико-культурних форм нації. Вона детермінує оновлення змісту

національних цінностей та ідеалів, принципів і форм політичного життя, традицій, міфів, стереотипів мислення і поведінки, символів [52].

Ідея нації розкриває сутність національного феномену, форми його буття та орієнтацію на реалізацію певного проекту національного будівництва. Коли ж нація сформована, функціонує і розвивається, ідея нації відображає динаміку основних рис цього феномену, його актуальні потреби. Кожне нове покоління, осмислюючи буття нації, вносить певні штрихи в її образ, «підживлюючи», розвиток спільноти [52].

На думку Г. Почепцова, усі яскраві, з точки зору нації, події наскрізь є міфологічними. Точніше було б сказати, що історичні події стають значущими для нащадків, коли вписані в структуру національного міфу. У цьому сенсі історія нації – це міф, створений нею про саму себе. Історичні події служать лише будівельним матеріалом для міфу нації [49].

Національна ідея відображає внутрішню єдність, спорідненість, окремішність і відмінність окремого народу від інших народів, що стає основою його національної ідентичності, усвідомленням свого «національного Я».

Національна ідея кожного окремого народу має свої змістовні особливості – ідея «третього Риму», «другого Єрусалиму», «американська мрія», «Німеччина понад усе», «японське диво» тощо.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століть після розпаду соціалістичної системи й отримання суверенітету багатьма країнами для їх народів на передній план вийшла проблема формулювання власної національної ідеї – сукупності уявлень про загальний орієнтир поступу, мету, до якої необхідно йти і за яку потрібно боротися.

Важливим буде розглянути приклади становлення національних ідей деяких країн.

У політичних доктринах московських царів, петербурзьких імператорів, комуністичних вождів і сучасних російських президентів можна виявити

ознаки, джерелом яких є російська імперська ідея: «Москва – третій Рим», що видозмінюється і трансформується під впливом специфіки історичних умов. Ця ідея, на думку вітчизняних дослідників, виконувала і виконує роль національної ідеї Росії [13, с. 2].

Мислитель і філософ М. Бердяєв стверджував, що характерною рисою російської національної свідомості є месіанізм – переконаність в існуванні особливої історичної місії російського народу [4].

У суспільно-політичній сфері месіанізм приймає форму переконання у винятковому становищі народу в світовій цивілізації і в його особливій ролі в історії. На думку М. Бердяєва, в російській історії ідея месіанізму знайшла своє втілення у вигляді доктрини «Москва – Третій Рим», відбила не тільки зростаючі політичні амбіції Російської держави, а й прагнення осмислити духовні начала російської культури [4].

Ідеологічна доктрина «Москва – Третій Рим» оформилася на рубежі XV–XVI століть в період утворення єдиної централізованої Московської держави. Процес створення даного міфу, за М. Бердяєвим, виглядав наступним чином: Після падіння Візантійської імперії, другого Риму, найбільшого в світі православного царства, у російського народу прокинулася свідомість, що російське, московське царство залишається єдиним православним царством в світі і що російський народ єдиний носій православної віри. Чернець Філофей був виразником вчення про Москву, як Третій Рим. Доктрина про Москву як Третій Рим стала ідеологічним базисом освіти Московського царства. Царство збиралося і оформлялося під символікою месіанської ідеї. Шукання царства, істинного царства, характерно для російського народу протягом усієї його історії [4].

М. Бердяєв прямо говорить про те, що месіанська ідеологія «Третього Риму» стає частиною національного світогляду. «Месіанський архетип актуалізувався через кілька важливих подій. Звільнення від ординського ярма,

об'єднання російських земель в єдину централізовану державу, зміцнення політичної і військової могутності – все це сприяло пробудженню національної самосвідомості і поступового формування уявлень про національну унікальність. А своєчасно створена ідеологічна доктрина оформила ідеї національної унікальності у вигляді цілісної системи» [4, с. 140].

Московська держава оголошувала себе новим духовним центром істинної православної віри (сакральний центр, Космос), протиставляючи себе ворожому оточенню в особі «латинян», «магометан» та інших носіїв «неістинної віри» (ворожа периферія, Хаос)» [64, с. 140].

Реалізація месіанського архетипу в даному випадку була настільки успішною, що месіанізм для Росії стає стійкою і значущою світоглядною складовою. Вдала ідеологічна інтерпретація політичної ситуації дозволила актуалізуватися месіанському архетипу і сформувати стійкий політичний міф, який у свою чергу впливає на національну ідею.

На початку XVIII століття внаслідок прозахідної політики Петра Великого месіанська ідея йде в тінь, проте в наступному столітті знову актуалізується в доктринах слов'янофільства і панславізму, а потім і у вигляді радянської комуністичної ідеології.

М. Бердяєв вважав, що успіх комуністичного вчення обумовлений саме його месіанським характером. Філософ не просто проводить аналогію між месіанською ідеєю «Третього Риму» та комуністичною ідеологією, він говорить про єдині витoki російського релігійного месіанізму і російського комунізму. За його словами, «марксизм є не тільки вчення історичного чи економічного матеріалізму про повну залежність людини від економіки, марксизм є також вчення про позбавлення, про месіанське покликання пролетаріату, про майбутнє досконале суспільство, в якому людина не буде вже залежати від економіки, перемогу людини над ірраціональними силами природи і суспільства» [1, с. 229–230].

Комуністична ідея модернізується і перетворюється на ідею «русского мира». Щодо розуміння «Русского мира» в рамках «духовного» підходу, то воно було запропоноване Патріархом Кирилом. Існування «Русского мира» як спільного цивілізаційного простору, зосередженого навкруги ядра Росія-Україна-Білорусь (без спільних політичних інститутів), потребує, на думку Патріарха Кирила, розв'язання різнорівневих завдань. А саме – одночасно опору на взаємодію громадянських суспільств і встановлення міцних стосунків між елітами різних країн, що входять у цей спільний цивілізаційний простір.

Автором філософсько-політичної доктрини «російський світ» вважається сучасний російський філософ Петро Щедровицький.

Концепція «Русского мира» є ідеологічним підґрунтям сучасної російської неоімперської геополітичної доктрини, і такою, що слугує ідейним підґрунтям для історичного реваншу – воєнної агресії з метою реставрації Росії у кордонах СРСР до 1991 року та «повернення зони впливу» щодо країн-колоній та сателітів у Європі, Закавказзі до 1917 року до поразки Росії у Першій світовій війні.

Національна ідея РФ базується на трьох засадах:

- православ'я;
- російська культура і особливо мова;
- погано закамфльоване самодержавство (диктатура), подаване як «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». В Росії так почали ідеалізувати колишнє самодержавство впереміш зі сталінізмом [47].

Ця триєдина формула основ-«стовпів» є новітнім перевиданням (модифікацією) ранішої державницької формули XIX століття – «Православ'я-самодержавство-народність» з «Теорії офіційної народності» графа С. Уварова.

При СРСР Росія намагалася витворити єдиний «радянський народ», а тепер – на пострадянському просторі створити православний простір під егідою

Російської Православної Церкви з назвою – «Руський мір», в основі якого пануватиме російська культура, російська мова, російське православ'я і російська політика.

Інструментарієм реалізації проекту «російського світу» є створення переважаючого впливу в сусідніх країнах, обмеження їхнього суверенітету і встановлення повного контролю за їхніми просторами (економічним, політичним, інформаційним, конфесійним, мовним тощо), оволодіння (в тому числі шляхом купівлі) стратегічними об'єктами, перехоплення у свої руки політичних важелів держави – об'єкта «російського світу» через систему різного роду союзів (митного, безпекового тощо). Це і є м'якою формою поступової ліквідації державного суверенітету.

США – це також держава з яскраво вираженою месіанською політичною свідомістю. Сама історія становлення Сполучених Штатів дозволила актуалізуватися месіанському архетипу. Уже в XVII столітті один з лідерів переселенців з Англії Дж. Уинтроп виклав в своєму трактаті під назвою «Місто на Пагорбі» цілі колонізації Нового Світу.

Дж. Уинтроп порівнює північноамериканські колонії, засновані англійськими пуританами, з Новим Єрусалимом – Градом Божим. Аналогія досить прозора. Іудеї під Божим проводом втекли з єгипетського полону, перетнули Синайську пустелю і оселилися в Палестинській землі, де заснували Град Святий – Єрусалим. Подібно древнім іудеям, англійські колоністи біжать зі Старого Світу (царства несправедливості) від економічних проблем і релігійної нетерпимості через водну пустелю – океан – до Нового Світу, де засновують свій Новий Єрусалим – царство віри і справедливості. Подібне розуміння колонізації підготувало ґрунт для формування американської національної ідеї [6].

Утверджується ідея особливої мети американської нації у світовій історії. Уже в XIX столітті в середовищі американської політичної еліти формулюється

так звана доктрина «явного приречення» Сполучених Штатів. Дана ідеологічна доктрина, яка представляла собою політичний міф, свідчила, що Америка як носій справжніх цінностей свободи, рівності і демократії покликана поширювати їх серед інших народів. Даний політичний міф став характерною рисою американської національної політичної свідомості.

Історик Д. Росс виділяє три варіанти подальшого розвитку американської винятковості [70]:

1. Американські християни-протестанти вважають, що американський прогрес призведе до християнського тисячоліття.

2. Частина американців пов'язує свою історію з розвитком свободи в англосаксонській Англії, і навіть пропонує повернутися до традицій тевтонських племен, які завоювали Західну Римську імперію.

3. Інша частина американців очікує «тисячолітню новизну» Америки, бачачи непочатий край «цілини», що обіцяє уникнути розпаду, який осягав попередні республіки.

Французький політичний діяч А. де Токвіль вперше написав про це в 1831 році у своїй роботі «Демократія в Америці»:

«Положення американців виняткове, і можна вважати, що жодне демократичне суспільство ніколи раніше не було засноване на аналогічних умовах. Їх суворо пуританське походження, їх виключно комерційні звички, навіть територія, яку вони населяють, як видається, відвертає їх уми від переслідування наук, літератури і мистецтва, близькість Європи, яка дозволяє їм нехтувати цими переслідуваннями, не впадаючи в варварство, тисячі особливих причин, з яких я зміг вказати тільки на найважливіші, направляють розум американців на чисто практичні цілі. Його пристрасті, його бажання, його освіту, його оточення – здається, все об'єдналося для спрямування зусиль уродженця Сполучених Штатів у напрямку до землі. Одна тільки релігія зрідка

повертає його в іншому напрямку для того, щоб час від часу кинути швидкоплинний відволікаючий погляд на небо» [6].

Американська винятковість тісно пов'язана з ідеєю «явного приречення». Цей термін був використаний в «демократії Джексона» в 1840 році для сприяння приєднання ряду територій західної частини сучасних США (територія Орегона, анексія Техасу, договір Гадсдена і мексиканська поступка).

Ключовим моментом американської винятковості є твердження про те, що Сполучені Штати і їх народ відрізняється від інших народів, як об'єднання людей, які приїхали з усього світу, але які займають спільну позицію у відстоюванні певних самоочевидних істин, таких як свобода, невід'ємні права людини, демократія, республіканізм, верховенство закону, громадянські свободи, громадянські чесноти, загальне благо, справедливість, приватна власність і конституційне керівництво.

Для такої держави, як Японія, національна ідея є найважливішим і основним компонентом зовнішньої політики та, у свою чергу, складається з багатьох елементів.

Офіційно прийнятою ідеологією Японії кінця XIX - першої половини XX століть була концепція «кокутай», розроблена ще в домейдзійській період. Суть її полягала в розумінні держави як живого організму. Дана ідея базувалася на синтоїстському світоглядному уявленні про загальну універсальні залежності «всього з усім».

Національно державна спільність затверджувалася як трирівнева ціннісна ієрархія:

- перший рівень: трансцендентний – боги і імператор;
- другий рівень: народонаселення – японці, ідентифіковані як нащадки богів;

- третій рівень: територія – японські острови, які визначаються як творіння богів.

Звідси виходить тріадна сакралізація: імператора (принцип «влади»), народу (принцип «крові») і країни (принцип «грунту»).

Наріжним каменем, що значно вплинув на формування основ сучасної національної ідеї Японії, є Друга світова війна, яка принесла країні не тільки безліч людських жертв і значних матеріальних збитків, а й втрати у сферах політики та моралі суспільства. Поразка у війні завдала важкого удару по всьому державному устрою країни.

В Японії після беззастережної капітуляції в один момент були розхитані і поставлені під сумнів всі основні цінності національної ідеї: небесне походження імператорського дому, віра в винятковість місії японського народу і «державного організму» (кокутай) у світі, а також непереможність японської армії.

Отже, перед післявоєнною Японією постало завдання подолання вестернізації країни, для вирішення якої керівництво держави знайшло найбільш прийнятне рішення – «золоту середину» між двома крайнощами: відмовою від усього іноземного або ж повного копіювання іноземного досвіду. Японці, незважаючи на тягу копіювання західного досвіду, у свою політичну культуру внесли свою ідентичність, намагаючись одухотворити західну, точніше, європейську науку японською національною ідеєю.

Протягом історичного розвитку і становлення Японії як держави компоненти національної ідеї відігравали значну роль у формуванні не тільки внутрішньої, але і зовнішньої політики країни.

Одним з компонентів японської національної ідеї слід вважати синтоїзм – традиційну релігію цієї нації, яка в цій країні сприймається не просто як релігія

в її традиційному розумінні, а швидше як особливий тип світогляду, що тим чи іншим чином відображається і на зовнішній політиці Японії [79].

Синтоїзм в певній мірі вплинув на особливості японської політичної культури та формування національної ідеї. На принципи синтоїзму спиралися японські імператори, які відродили і різко посилили культ сонячної богині Аматерасу. Синтоїстські норми лежать в основі японського націоналізму, патріотизму і відданості імператору [79].

Релігійно-культурні традиції минулого грають активну роль в сучасній Японії, у всіх сферах її життя. Зокрема, фактор корпоративності, лояльності та особистої відданості має велике значення в економічній та політичній сферах (беззастережна відданість не партіям і політичним організаціям, а певній особистості).

Іншим компонентом, що формує японську національну ідею, є теорія «шанування імператора», який ідентифікується у японців з небом [77].

Винятковість і обраність Японії, її положення і місця в світі є наступним компонентом японської ідеї.

Головними аспектами, що утворюють японську національну ідею протягом останніх століть, були ідеї гармонії, поєднання політики і теології, а також політизація «національної науки». В результаті політизації національної науки історично була сформована «школа національних наук», яка ідеологічно орієнтувалася на проблеми не тільки релігійного та історичного, а й суспільно-політичного характеру.

У XXI столітті Японія ставить своїми основними завданнями відстеження постійно мінливої ситуації у світі і розуміння закономірностей змін у таких сферах як: глобалізація, технологічні новації, культивування індивідуальних здібностей, духовне відродження та розвиток глобальної багатопольярної структури.

На сучасному етапі керівництво Японії прагне також завоювати активну роль у міжнародній політиці. В перспективі політичної еліти Японії входить «перетворення Японії в велику політичну державу світу», що негласно є головною національною метою Японії [74].

В наші дні керівництво держави підтримує тісні зв'язки з представниками правого руху, різних націоналістичних організацій, таких як Японська конференція (Nihonkaigi) і Асоціація духовного лідерства синто (Shinto Seiji Renmei) [79].

Спільними зусиллями вони прагнуть в короткостроковій перспективі відтворити в реальності «Стратегію відродження Японії» [75]. Керівництво держави впевнена, що для відродження Країни висхідного сонця необхідно сприймати і вважати державу «красивою і гармонійною» не тільки в географічному сенсі, але ще і в соціальному, історичному та культурному аспектах [79].

Завдяки національній ідеї, заснованій на ідеях єдності та згуртованості нації, Японія не тільки відродилася з руїн після Другої світової війни, але й увійшла в число найбільш розвинутих, конкурентоспроможних країн світу. Японська національна ідея – це ідея єдності традиційного духу і західних технологій, синтезу цінностей національної культури і західних ліберальних цінностей.

Національна ідея євреїв визначила мету життя народу, сприяла його збереженню і процвітанню. Єврейська національна ідея заснована на іудаїзмі – традиційній релігії цього народу. Ідея обраного народу становить головну відмінну рису єврейської національної ідеї. Згідно іудаїзму, ідея обраності має чисто релігійне походження, покладає на єврейський народ особливі зобов'язання і відповідальність.

Розвитком цієї ідеї є уявлення про місію єврейського народу у світі як хранителя ідеї етичного монотеїзму, особливо характерне для представників

реформізму в іудаїзмі. Метою і сенсом буття єврейського народу, його національною ідеєю на багато століть, аж до сьогоднішнього дня, стало дотримання заповідей Тори, життя в точній відповідності з нею.

Одна із заповідей іудаїзму вимагає «увійти та опанувати» країну Ханаан (давня назва території Палестини, Сирії та Фінікії). Після завоювання єврейським народом Ханаану його національна ідея розширюється. Новими пріоритетними цілями стають формування єдиної нації і держави, побудова в Єрусалимі, своїй столиці, Храму (на горі Морія, зараз – Храмова), що став згодом символом і центром релігійного і національного самоусвідомлення єврейської нації. Крім того, такою ж пріоритетною метою став захист Батьківщини – її територіальної цілісності, національної, політичної, державної незалежності як єдиної умови фізичного виживання і можливості жити відповідно до Заповітів Тори, збереження своєї національної індивідуальності і гідного місця серед інших цивілізованих народів світу [76].

Національна ідея євреїв – повернення на Батьківщину, відновлення Храму, незалежності та єврейської держави, була здійснена в 1948 році, коли за рішенням Генеральної Асамблеї ООН була створена держава Ізраїль, на частині території Ерец Ісраель (Палестини).

Національна ідея Німеччини – це ідея єдності і цілісності німецької держави. У період роздільного існування німецького етносу, до виникнення єдиної держави, німецька національна ідея формувалася децентралізовано у свідомості народу і на рівні інтелектуальної еліти. Багато найважливіших змістовних основ німецької національної ідеї – перевага німецької мови, давньогерманські і імперські міфи – були закладені ще в епоху гуманізму і барокко. Німецькі гуманісти XV-XVI століття, побоюючись культурної асиміляції з іншими народами, звеличували моральні якості та переваги своєї нації, ідеалізуючи образ давніх германців [72].

На рубежі XVIII-XIX століть німецькі філософи, намагаючись виправдати такий довгий процес утворення національної держави німців, прагнули відшукати для своєї нації особливий шлях розвитку або місію. Проголошуючи винятковість свого народу, інтелектуальна еліта приписувала німцям особливе призначення, що включало місію поширення культури і захисту свободи (І. Гердер) або ж всесвітньо-історичну місію морального вдосконалення (І. Фіхте) [72]. Самі не бажаючи того, своїми ідеями німецькі філософи заклали основу для розвитку шовіністичних ідей.

Незважаючи на давню передісторію, ідея національної консолідації як політичний і світоглядний феномен в німецьких землях набула чітко вираженої форми лише на рубежі XVIII і XIX століть. Однією з кризових ситуацій, що стала поштовхом для розвитку національної ідеї, була епоха Французької революції і Наполеонівських воєн [72]. Саме в цих умовах політичної та психологічної невизначеності завдяки зусиллям німецьких філософів, істориків, публіцистів, таких як І. Фіхте, Е. Арндт, Г. Луден, Ф. Ян та інших, національна ідея починає проникати в свідомість широких верств німецького населення.

Після закінчення Наполеонівських воєн в Німеччині посилювалися партикулярні настрої: під національним стали знову розуміти лише державне, знову стали говорити про прусську, баденську, гесенську «нації» [72]. Таким чином, німецький партикуляризм став причиною того, що ідея національного об'єднання не зустріла підтримки в найбільших і впливових німецьких державах: Пруссії, Баварії, Саксонії і Ганновері.

Лише в 1871 році Пруссії на загальнонімецькій хвилі патріотизму в результаті трьох переможних воєн з Данією, Австрією і Францією вдалося домогтися створення єдиної Німецької імперії. На даному етапі в Німеччині сформувалася політична еліта єдиної національної держави. На цьому рівні стала здійснюватися корекція національних ідей, які були поставлені на службу

державним інтересам, а часто – лише на службу німецької політичної та економічної еліти.

Об'єднання Німеччини за рахунок дипломатичних і військових успіхів Пруссії вселило в деяких представників німецького етносу впевненість в ефективності мілітаристського шляху розвитку країни. Зовнішньополітичні прагнення німецької політичної, економічної та військової еліти знайшли своє вираження в концепції «Натиску на Схід» («Drang nach Osten»), яка представляла собою загарбницьку політику щодо країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи. Ця концепція закликала переглянути кордони європейських держав на момент виникнення Німецької імперії і забезпечити переділ колоніальних володінь.

У такій політиці керівництво Німецької імперії бачило і вирішення проблеми зростання партикулярних настроїв. Виходячи з цієї логіки, відчуті себе однією нацією німці могли лише по відношенню до «не німців», яких політична еліта визначала в ролі ворогів. Тому керівництво Німецької імперії стало використовувати крайні націоналістичні ідеї – спочатку для пробудження національної самосвідомості німців, а в подальшому і для обґрунтування своєї експансіоністської політики. Ці тенденції знайшли своє вираження в розв'язанні Першої, а потім і Другої світових воєн. Геополітичні ідеї необхідності завоювання для німців так званого «життєвого простору» («Lebensraum») і стали в цей період історії Німеччини основою для формування німецької національної ідеї, яка зникла зі свідомості основної частини німецького народу лише з крахом режиму А. Гітлера.

Досліджуючи динаміку формування та еволюції німецької національної ідеї, можна виділити два кризових періоди. Перша криза виникла після поразки в Першій світовій війні та укладення Версальського мирного договору на важких для німецької нації умовах. У ситуації економічної і політичної кризи в Німеччині, коли саме національна держава та її інституції дискредитували себе,

показавши свою нездатність виробити ефективний зовнішній і внутрішній політичний курс, головну роль у національній самосвідомості стала знову грати регіональна ідентичність.

Після закінчення Першої світової війни Німеччина виявилася перед вибором шляху подальшого розвитку. В умовах політичної та економічної кризи перевага була віддана Націонал-соціалістичній робітничій партії Німеччини, яка вміло зіграла на настроях німецького народу і зуміла знайти спільну мову з найбільш впливовими представниками економічної еліти.

Націонал-соціалісти, домагаючись ефекту національної наснаги для реалізації своїх політичних завдань, пропонували німецькому суспільству в якості національної ідеї імперські і шовіністські концепції, об'єднані з філософією представників німецького романтизму. Однак як тільки Третій рейх зазнав краху, стало ясно, що в дійсності національне самоусвідомлення у німців так і не було до кінця сформовано [72].

Друга криза, що мала місце протягом існування ФРН і НДР до їх об'єднання в 1990 році. Вона була пов'язана з наслідками подібної спекуляції фашистського режиму на національній ідеї і знайшла своє подальше вираження в домінуванні регіональної ідентичності в умовах відсутності об'єднаної німецької держави. В результаті поразки німців у Другій світовій війні дискредитованою виявилася не тільки ідеологія нацизму, а й німецька національна ідея як така.

Кризи істотно сповільнили процес генезису німецької національної ідеї, і їх наслідки проявляються і на даному етапі, що не дає можливість з упевненістю говорити про завершення процесу формування сталої німецької національної ідеї. На сучасному етапі домінуюче становище у національній свідомості німців як і раніше займає регіональна ідентичність, і першими за значимістю для них є регіони так званої «малої батьківщини», що зберігають традиції з часів феодальної роздробленості Німеччини. Величезне регіональне розмаїття і

виникле в силу цього почуття патріотизму по відношенню до «малої батьківщини» привели до утворення на території Німеччини саме федеративних, а не унітарних структур.

Китайська національна ідея, як і національні ідеї інших країн, заснована на ідеї богообраності. Відповідно до цієї ідеї, Китай є піднебесною країною, яка перебуває під заступництвом Неба – верховного владика, правлячого всім світом. Крім того, складовою китайської національної ідеї є конфуціанство з усім його культом стародавності й консерватизмом. Так, однією з важливих основ стабільності, соціального порядку Конфуцій вважав суворий послух старшим. Конфуцій любив говорити, що держава – це велика сім'я, а сім'я – мала держава. Цим порівнянням підкреслювався не тільки патерналізм усередині суспільства, а й той лад сімейного життя, який реально існував і зберігався в старому Китаї аж до недавнього часу: основа сім'ї – беззаперечна покора молодших старшим, дітей – батькам.

Духовна складова сучасної економічної і політичної стратегії китайського керівництва також спирається на етичні норми конфуціанства. Офіційна ідеологія Китаю пропагує конфуціанську формулу – «шаноби на зневаги»:

Заслуговують на увагу:

- любов до Батьківщини;
- служіння народу;
- прагнення до науки;
- працьовитість;
- взаємодопомога;
- єднання;
- чесність;
- наполегливість;
- дотримання законів.

Заслуговують на презирство:

- нанесення шкоди Батьківщині;
- зрада народу;
- невігластво;
- лінь;
- егоїзм;
- нечесність;
- життя в своє задоволення;
- порушення законів [81].

У китайському суспільстві останнім часом став особливо актуальним і привабливим національний ідеал «сильний Китай». Це концепція «китайської мрії» для досягнення суспільного консенсусу полягає в тому, щоб «до середини століття створити багату і могутню, демократичну, цивілізовану, гармонійну і модернізовану, соціалістичну державу, щоб зробити реальністю китайську мрію про велике відродження китайської нації» [78, с. 77].

Ідеал «сильний Китай», покликаний забезпечити країні належне місце серед великих держав. На думку китайців цього можна досягти тільки за умови, якщо бути сильним всередині. Внутрішня модернізація при збереженні національних ідентифікаційних кодів і стійкість традиційних політичних механізмів – головні чинники успіху. Є завдання – сформувати ціннісний базис китайського шляху. Сенс нової епохи китайської національної ідеї – створення ідентичності, яка повинна інтегрувати в собі традиційний Китай, сучасний Китай і глобальний Китай [82].

Виключно важливу роль в становленні і розвитку сильної і економічно передової Республіки Корея зіграв духовний чинник – корейська національна ідея, заснована на конфуціанстві. Прихильність корейців конфуціанській етиці з її цінностями і нормами працьовитості, тягою до освіти, дисципліни,

шануванням старших в повній мірі використовувалася державою з метою розвитку.

Президент Республіки Корея з 1963 по 1979 рік, один з батьків південнокорейського «економічного дива» Пак Чжон Хі визначив національну ідею ясно і зрозуміло для всіх: централізація влади для досягнення цілей економічного зростання, добробуту людей та індустріального розвитку; сильна націоналістична демократія світових стандартів на основі відродження національної самосвідомості і повної незалежності нації за рахунок стабільного економічного зростання [65].

На основі національної ідеї світська Туреччина, але з ісламським домінуванням, змогла зміцнити свою незалежність і суверенітет, провести економічну лібералізацію і політичну модернізацію країни. Ядром турецької національної ідеї стала програма національного відродження, проголошена першим президентом Турецької Республіки Мустафою Кемалем Ататюрком, яка складалася з наступних шести пунктів:

- республіканський устрій;
- секуляризм;
- опора на народ;
- національна єдність;
- створення сильного державного сектора в економіці;
- глибокі реформи (Реформи Ататюрка) [80].

Отже, національна ідея має завдання інтеграції суспільства на основі пошуку ідентичних рис. Вона виступає духовним базисом життєдіяльності нації, системою соціокультурних координат, яка задає світоглядні та цілепокладаючі орієнтири, визначає ціннісні орієнтації певного народу.

Таким чином, національну ідею слід розглядати як ідею самопізнання та самоствердження нації, яка формується на основі усвідомлення нею себе як

єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і спрямована на вольове об'єднання нації заради досягнення спільної мети.

За своїм змістом національна ідея – це багатоаспектне, багатогранне поняття, що акумулює фундаментальні цінності й інтереси, які сприяють об'єднанню всіх чи більшості населення країни, незалежно від етнічної належності, соціального становища, і формує певний ідеал як мету розвитку нації.

У роботі ми розглянули низку функцій національної ідеї, які відіграють важливу роль як у націотворенні, так і у державотворенні, зокрема:

- етнонаціотворчу (визрівання у людській спільноті потреби у самоорганізації в окремий етнос);
- інтегруючу (згуртовує в єдину спільноту різні етноси);
- ідентифікаційну (сприяє самовизначенню й самоусвідомленню окремих народів та їх представників);
- культурологічну (з народної культури формує загальнонаціональну культуру);
- аксіологічну (орієнтація на певні цінності, що впливають на свідомість спільноти);
- державотворчу (усвідомлення необхідності створення політичних інституцій та їх функціонування) [62].

Національна ідея як поняття являє собою єдність трьох основних складових, які є взаємопов'язаними та нерозривними:

- усвідомлення спільного минулого, походження, спільної історії, спільних етнічних та культурних моментів;
- усвідомлення спільного майбутнього – мета нації, її мрія, місія;
- чинник соціальної дії, зумовлений як усвідомленням спільного минулого, так і усвідомленням єдиної для всієї нації мети в майбутньому.

Істотне значення в становленні і розвитку національної ідеї відіграють:

1. Природно-географічний фактор.
2. Культура.
3. Менталітет.
4. Релігія.
5. Мовні фактори.
6. Історичні домінанти.

Національна ідея не зникає і знову не з'являється залежно від певних природних чи соціальних змін у житті народу. Вона постійно оновлюється, що зумовлюється тими чи іншими історичними обставинами. Саме від певної історичної ситуації, відповідної мети нації, засобів її досягнення залежить конкретне змістовне наповнення національної ідеї.

У кожній державі національна ідея має свої характерні особливості, що відображають місцеву специфіку, менталітет народу, історичну ситуацію. Вона детермінована глибинними соціокультурними підставами.

РОЗДІЛ 2. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ І НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА

Поняття «національна держава» в даний час – одна з основних категорій політичної науки.

Питання витоків національної держави досліджують багато науковців. Серед них А. Віммер, Ю. Файнштейн, Ф. Редер. Процеси та наслідки побудови національної держави розглядають у своїх дослідженнях Е. Сміт, Х. Мілонас, М. Хехтер. Проблема викликів національним державам висвітлюється в роботах Р. Купманса, П. Стейтхема, М. Манна, У. Бен-Елієзера та Дж. Хатчінсона.

Серед дослідників немає єдності поглядів на причини виникнення національної держави.

Поширеними є ендогенний і екзогенний підходи. У першому випадку визначаються внутрішньосупільні причини появи національної держави. У другому випадку вчених цікавлять міжнародні причини переходу від феодального до національного типу держави.

Т. Гоббс пояснював виникнення національної держави з позицій кратологічного підходу, суть якого полягає в тому, що в основі стійкості правопорядку суспільства лежить загроза покарання з боку держави [15]. Якщо керівництво не може використовувати силу для підтримки порядку, воно не є керівництвом взагалі. Визначення Т. Гоббса «війна всіх проти всіх» характеризує типову середньовічну ситуацію феодальної ворожнечі, коли державні структури не здатні вселяти страх покарання і контролювати порядок [14]. Утилітарне рішення проблеми внутрішньої безпеки полягає в тому, що індивіди починають усвідомлювати загрозу самознищення в цілому і купують захищеність з боку загальної влади в обмін на відмову від «права всіх на все» в розрахунок отримати вигоду зі свого майбутнього становища. Стійкість порядку і безпека забезпечуються сильною владою національної держави [38].

У марксизмі застосовується класовий підхід при поясненні виникнення національної держави: «Централізована державна влада, - зазначав К. Маркс, - з

її усюдисущими органами: постійною армією, духовенством та суддівським станом, - органами, побудованими за принципом систематичного і ієрархічного поділу праці, - існують з часів абсолютної монархії, коли вона служила сильною зброєю буржуазному суспільству, що народжувалось, в його боротьбі за звільнення від феодалізму» [68].

Національна держава виникла в перехідний період від феодального до буржуазного суспільства. Перехідний період був викликаний прогресивним поділом праці внаслідок розвитку мануфактурної економіки і торгівлі. Безперервне розширення торгівлі та конкуренції викликали зростаючу потребу буржуазії в державному захисті. Поширення приватної власності в середніх класах вимагало правового захисту господарюючих суб'єктів. Зростаючий поділ праці призвів до розвитку адміністративних служб, в ході якого маноріальна система правління трансформувалася в централізоване державне управління. Отже, національна держава – продукт і інструмент буржуазного розвитку суспільства.

Прихильники соціоструктурного підходу критикують марксизм за одностороннє підкреслення зацікавленості ранньої буржуазії в національній державі. На думку Г. Моммзена, «пізньосередньовічне дворянство було найбільш зацікавлене в централізованій територіальній державі заради захисту від селянських і міських заворушень і як джерелу посад і пенсій» [68]. Ця зацікавленість зростала в міру ослаблення економічного становища привілейованого стану внаслідок затяжних воєн, стихійних лих і традиційного упередження до комерційної діяльності. Інкорпорування дворянства в абсолютну монархію, яка є ранньою формою національної держави, означало, що з лав дворян поповнювалися керівництво армією і адміністрація; в той же час зберігалися соціальні привілеї, що підтримувало почуття дворянської незалежності.

М. Вебер запропонував політико-культурологічне пояснення виникнення національної держави. Згідно з Вебером, стійкість порядку в суспільстві залежить не тільки від сильної державної влади, а й від її легітимності, готовності громадян підкорятися наказам, оскільки вони справедливі [8]. Реформація поставила під сумнів традиційно-релігійну легітимність транснаціональних інститутів церкви і імперій і підірвала довіру населення до держави. Подолання кризи було пов'язано з секуляризацією і формуванням легально-раціональної легітимності, заснованої на ідеї розумності і справедливості національної держави [56].

На відміну від ендогенних підходів, екзогенна перспектива фокусує увагу на кризі пізньосередньовічного міжнародного порядку. На думку Д. Хатчінсона і Е. Сміта, головним індикатором цієї кризи були затяжні міждержавні війни релігійного спрямування, викликані протиріччям між зростаючою територіальною автономією європейських держав і претензією папства та Священної Римської імперії на універсальне верховенство [66]. Отже, при екзогенному підході підкреслюється значення військової загрози ззовні, що спонукала до створення національної держави.

Основний недолік як ендогенного, так і екзогенного підходів полягає в однофакторному вивченні процесу виникнення національної держави. Необхідний, на наш погляд, системний підхід, що поєднує внутрішню та зовнішню дослідницькі перспективи. Системний підхід розглядає виникнення національної держави як результат політичного руху, в ході якого трансформована держава вирішує проблеми суспільства, яке перебуває в процесі переходу від станової до громадянської організації з класовою структурою. У виниклому інституті держави сучасного типу втілені раціональні нововведення, духовно підготовлені Реформацією і Відродженням.

Національна держава – європейське за своїм походженням явище. До Вестфальського миру в міжнародних відносинах домінували транснаціональні

імперії, феодальні організації автономних королівств, герцогств, графств і міст-держав. Вони мали різний ступінь політичного впливу і різну легітимність [73]. Внаслідок транскордонної структури влади не мало сенсу проводити відмінностей між внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Правителі в одному регіоні виявлялися васалами в інших землях. У середньовічний період поняття національних кордонів застосовувалося рідко. Влада правителів поширювалася в географічному просторі безвідносно до окремих держав.

Для васальних відносин була характерна висока ступінь анархії. Держави мали невеликі можливості забезпечувати внутрішній правопорядок і зовнішню безпеку.

До Вестфальського миру держава не могла вирішити комплекс адаптаційних проблем суспільства. Імперії і королівства могли тільки розвивати військову силу і не мали здатність підтримувати внутрішній правопорядок і лояльність більшості населення по відношенню до існуючих суспільних відносин. Внаслідок небажання підданих осіб підпорядковувати приватні інтереси державним, імперії і королівства не мали достатніх сил чинити опір зовнішнім тискам. Міста-держави мали більшу здатність підтримувати лояльність городян, але не мали особливих можливостей посилювати свою військову міць. Вони не могли завойовувати нові території без втрати лояльності своїх громадян. Малі феодальні системи виявилися неконкурентоспроможними у виниклій ринкової економіки, не маючи до того ж достатніх ресурсів для оволодіння військовими досягненнями. Такі проблеми були під силу тільки новим великим національним державам.

Дослідник В. Нерсеянц виокремлює два етапи руху за національні держави:

- спроби монархів зупинити місцеву ворожнечу привели в XII столітті до руху за створення «королівського миру». Розпочався перший етап руху за національну державу. Він супроводжувався усуненням політичного правління

станів і перетворенням їх в підданих держави, централізацією політичної влади, створенням бюрократичного апарату, регулярної армії, поліції, централізованого судочинства і податкової системи. Цей етап тривав до XV століття, коли в Європі утворилися перші централізовані держави: Франція, Англія, Іспанія;

- другий етап руху за національну державу почався в епоху Реформації і тривав до Вестфальського миру. Змістом руху була боротьба держав за новий міжнародний порядок, який визнав би державний суверенітет і був заснований на принципах балансу сил. Оскільки Реформація заперечувала ієрархічну структуру католицької церкви, вона мала прямі соціальні та політичні наслідки. Міська буржуазія вітала Реформацію і використовувала її ідеї в боротьбі проти привілеїв духовенства. Дворянство стверджувало своє соціальну перевагу, а селянство чекало від Реформації зменшення тягот життя. У релігійній сфері Реформація призвела до утворення протестантських церков і сект, в політичній – ініціювала релігійні війни. З них найбільш затяжною і кровопролитною виявилася Тридцятирічна війна (1618-1648 рр.), яка завершилася Вестфальським миром [45].

Національна держава від колишніх державних утворень відрізняється такими чотирма ознаками:

-централізація державної влади, що здійснює контроль над територією з чітко окресленими кордонами і володіє монополією на легітимне використання сили всередині суспільства. Сама по собі територіальність, що характеризує національну державу, не була модерним явищем. Новий момент полягав у суворій і чіткій фіксації територіальних кордонів, що визначають географічний простір монопольного здійснення державної влади, санкціонованої законом [37]. Суспільство в національній державі було соціально диференційованим і зберігало потенціал напруги. Національна держава стала контролювати порядок у суспільстві за рахунок свого ексклюзивного контролю території;

-національна держава – це політично організована спільність громадян, іменована «нацією». При феодальній транскордонній структурі державних утворень принцип громадянства не міг бути реалізований. Національна держава спромоглася визначати цивільний статус людей, що народилися або тривалий час проживали на її території. Шляхом визначення прав і обов'язків індивідів, які становлять населення державної території, держава впливала на соціальне становище індивідів і їх сімей, включаючи правлячу еліту, середні і нижчі соціальні верстви;

- національна держава відрізнялася лояльністю населення до держави на основі самоідентифікації громадян з державою. Т. Гоббс бачив в ідентифікації громадян з сильною державою підставу раціональних аргументів на користь мирного порядку життя: кожному громадянину консенсус і дисципліна більш вигідні, ніж «війна всіх проти всіх» [14]. Гегель, який вбачав основу громадянської самоідентифікації в моральних передумовах держави, робив аналогічні висновки: для патріотів держава зберігає їх правомочності і авторитет, а також їх добробут [11];

-відмітною ознакою національної держави стало визнання світовою спільнотою державного суверенітету, тобто верховенства державної влади всередині країни та її незалежність у сфері міжнародних відносин. Суверенітет національної держави означав повноту законодавчої, виконавчої та судової гілок влади держави на її території. Він виключав іноземну владу і передбачав непокору держави владі іноземних держав у сфері міжнародного спілкування, крім випадків добровільної згоди держави на обмеження свого суверенітету.

Таким чином, національна держава відрізняється централізацією державної влади, що здійснює контроль території з чітко окресленими кордонами, що володіє монополією на легітимне використання сили всередині соціально диференційованого суспільства, що організує населення в співтовариство

громадян, мобілізує громадянську лояльність і визнана світовим співтовариством.

Якщо розглядати сучасне визначення поняття «національна держава», то таких дефініцій безліч.

Серед зарубіжних та українських науковців, що досліджували сутність поняття національної держави варто відзначити Е. Сміта, Е. Гелнера, В. Коннора, Е. Гідденса, Ю. Габермаса, Е. Шилза, Р. Коршука, В. Ачкасова, Ю. Шабасєва, О. Садохіна, С. Кизиму, В. Ігнатова, Ю. Римаренка та інших.

У науковій літературі поняття національної держави застосовується неоднозначно через багатозначності слова «нація», яке позначає: 1) державну спільність громадян; 2) етнополітичну спільність.

Український дослідник Р. Коршук виокремлює три підходи до визначення поняття «національна держава»:

1. Відповідно до першого підходу національна держава є державою з абсолютною більшістю етнічно однорідного за складом населення. Проте, дослідник зазначає, що за таким підходом небагато сучасних держав можна назвати національними.

2. Базисом для другого підходу до визначення національної держави є ідея титульної нації. У національній державі, окрім титульної нації, можуть також проживати й інші, доволі чисельні етнічні групи. Однак історично була створена держава, яка носить назву однієї етнічної групи, що проживає на її території. Дослідник також зазначає ознаки національної держави згідно з даним підходом:

- наявність чітко визначеної титульної нації (де-факто);
- титульна нація виступає суб'єктом державотворення (національна держава утворюється внаслідок реалізації права титульної нації на суверенітет у межах власної держави);

- титульна нація є найбільшою за чисельністю (як правило, але можливі і винятки);
- державною (офіційною) мовою є мова титульної нації (як правило);
- назва держави пов'язана з етнонімом титульної нації.

2. В рамках третього підходу в основі національної держави лежить суверенне право націй на самовизначення. При цьому Р. Коршук наголошує, що таким правом володіють саме громадянські, а не етнічні спільноти: національна держава є територіальною спільнотою, усі члени якої, незалежно від етнічної приналежності, визнають свою спільність та солідарність та підкорюються інституціолізованим нормам цього суспільства. Під суверенним правом націй на самовизначення мають на увазі право народів (націй) самостійно визначати форму свого державного існування.

Підсумовуючи дану класифікацію підходів до визначення національних держав, дослідник зазначає, що всі три підходи не суперечать, а, навпаки, взаємодоповнюють один одного [29].

Існують й інші підходи до визначення національної держави.

Говорячи про національні держави Е. Сміт зазначає: «Ми можемо називати державу національною лише тоді, коли і коли окреме етнічне та культурне населення населяє кордони держави, і межі цієї держави є однорідними з межами цього етнічного та культурного населення» [54].

Фактично, національна держава є формулою політичної участі населення в управлінні державою, основним політичним інститутом сучасності, що забезпечує розвиток і закріплення демократичних засад в суспільстві.

Д. Бітбем зазначає, що національна держава виявилася єдиною політичною структурою, що задовольнила потребу в національній автономії і об'єднанні, що супроводжувалось вторгненням народних мас на політичну арену, і відповідала вимогам народного суверенітету [63].

Е. Геллнер зазначає, що національними державами є ті одиниці, в яких ідея незалежності пов'язана з ідеєю культури [13].

Р. Скрутон визначає національну державу як «організацію для управління нацією (або можливо двома та більше близько пов'язаних між собою націями), чия територія визначена національними кордонами, і чие право детерміновано, хоча б частково, національними звичаями і очікуваннями» [71].

Також національну державу визначають як політичну організацію суспільства, що сформувалася в індустріальну епоху, легітимність якої забезпечується поданням і захистом інтересів, включених в неї індивідів на основі ідей і цінностей соціокультурної, духовної, історичної, мовної, територіальної згуртованості і єдиного рівня економічного розвитку [5].

Дефініція національної держави, дана Е. Гідденсом, звучить так: «Національна держава передбачає наявність політичного апарату, визнані права суверенності в межах кордонів, територіальний простір, здатність підтримати свій суверенітет через контроль над військовою силою, позитивні почуття національної приналежності у багатьох з громадян» [63].

Можна виділити наступні істотні ознаки сучасної національної держави:

1. Визначальна риса національної держави в наявності особливої політичної структури – нації, яка забезпечує високий рівень згоди і стабільності в суспільстві, відображає існування розвиненої громадянської культури та згуртованості навколо загальних цінностей і інтересів. При цьому нація стає способом інтеграції всіх елементів громадянського суспільства в політичну єдність – державу, самовизначення яких відбувається за принципом «єдність в різноманітті».

2. Національна держава виступає як поліетнічна і мультикультурна спільність людей, з високим ступенем інтегрованості основних соціокультурних груп.

3. Характерна наявність розвиненого громадянського суспільства (з формальною рівністю його членів) і приватної сфери, що не перетинається з державною.

4. Формування і проведення державної політики, що відповідає національним інтересам, які встановлюються в результаті компромісу і виявляються за допомогою демократичних процедур.

5. Підвищене значення суверенітету національної держави, що виступає у вигляді органічного синтезу суверенітету народу, нації і держави.

6. Постіндустріальний характер економіки, побудованої на засадах ліберального капіталізму і заснованої на підприємницької ініціативи.

7. Розвинена й уніфікована інфраструктура внутрішньої комунікації, свобода пересування.

8. Для політичної свідомості характерна загальнонаціональна ідеологія (офіційно виражена або неявна, але від цього не менш усвідомлена, ясна для розуміння), а також єдина система політичних і моральних цінностей.

9. Наявність офіційної державної мови (мов), загальноновизнаної державної символіки.

10. Факт міжнародного визнання і легітимації національного статусу. Національна держава – це статусна характеристика, привласнена і визнана в процесі зовнішньої і внутрішньої легітимації. Але навіть і не маючи високого ступеня згуртованості національної самосвідомості в суспільстві, та чи інша держава розглядається зовнішнім середовищем як єдине в політичному і культурному плані утворення, виступає в якості однієї нації.

11. Переважно світський характер публічної влади на тлі гарантованого права на свободу совісті та релігійних переконань.

12. Особливий дизайн політичних інститутів, що полягає в наявності сильного центрального уряду (в умовах як унітаризму, так і федералізму).

Особливо тенденція до централізації політичної влади важлива на етапі становлення національної держави [5].

В національній державі на перший план виходить поняття нації та народу, для забезпечення суверенітету якого, недоторканності і цілісності його території необхідна сильна національна державна влада. Тепер вже не династія, а нація виступає в якості головного політичного актора держави. Нація укладає з владою суспільний договір, який тепер зумовлює і визначає легітимність влади. Оскільки це влада певної країни і певної держави, то виникає феномен нації-держави – політичне поняття, на основі якого і виростає національна держава. Прагнення до суверенітету і набуття власної державності тепер є сутнісною рисою будь-якої нації.

Як політична модель національна держава поєднує два принципи:

- принцип державного суверенітету, вперше сформульований у Вестфальському мирі (1648 р.), який визнає право держав управляти своїми територіями без втручання ззовні;

- принцип національного суверенітету, який визнає право національних спільнот керувати собою;

- національний суверенітет у свою чергу базується на морально-філософському принципі народного суверенітету, згідно з яким держави належать своїм народам.

Останній принцип передбачає, що це законне правління держави вимагає певної згоди людей. Однак ця вимога не означає, що всі національні держави є демократичними. Дійсно, багато авторитарних правителів представляли себе, як у зовнішніх зносинах, так і у внутрішній політиці – як правлячі в ім'я суверенної нації.

Прагнення будь-якої нації, яка хоче вважатися нацією, до суверенітету викликає зростання націоналістичних рухів, метою яких є побудова своєї держави, в якій б збігалися етнічні та державні кордони. Однак така держава –

рідкість, як правило, або вона вбирає в себе національні меншини, або ж частина титульної нації залишається проживати в інших країнах. До Другої світової війни в Європі практично не було таких етнічно монолітних держав. Але після 1945 року, після військових втрат, етнічних чисток і післявоєнного перекроювання кордонів виникли держави, в яких належність до титульної нації декларується більш ніж 90-95% населення.

Питання про територіальні межі національної держави дискусійне та дуже непросте. Країни, що налічують багато століть свого суверенітету, за ці роки встигли більш-менш влаштуватися в конвенціональних межах. Гірше йде справа з молодими національними державами, особливо з тими, що утворилися в ХІХ - ХХ століттях на уламках колишніх імперій. Уявлення про «правильні» кордони національної держави можуть бути ідеологізовані, заснованими на міфологічних уявленнях.

Можна визначити принципи, які визначають сучасне розуміння суверенітету національної держави:

- єдиним першоджерелом державного суверенітету є нація;
- в першому розумінні нація є спільнотою основних політичних суб'єктів на державній території, які є активними акторами в процесі політичного управління державою (в процедурах укладання або переукладання суспільного договору). У випадку, коли ці процедури ефективно регламентовані, а також надають можливість ненасильної зміни влади без її волі, то відповідні нації є вільними;
- у світі існують також імперії та інші невольні держави, які намагаються пригнічувати як свій народ, так і сусідні. Вільні нації повинні обов'язково надавати допомогу невольним;
- природно приходимо до альтернативного розуміння нації – етнічно однорідні спільності людей в імперіях, які хочуть припинити імперське

насилля себе. Ці групи безумовно заслуговують право на самовизначення і створення власної держави, бажано вільної і демократичної;

- однак важливо, що попереднє розуміння нації не поширюється на держави, де домінує нація у першому її розумінні. Такі етнічні групи не є націями, що заслуговують право на самовизначення, вони є сепаратистами, які борються проти вільного світу [71].

Важливим буде також зазначити одне з фундаментальних протиріч національної держави. В його основі лежить священне прагнення нації до суверенітету і утворення своєї власної держави. Але при цьому:

1) національна держава не визнає такого ж права за вхідними в її склад національними меншинами і вважає їх прагнення до суверенітету шкідливим і злочинним сепаратизмом;

2) національна держава прагне до об'єднання під своєю владою всіх земель, населених представниками даної нації, що піднімає питання про можливість і легітимність їх об'єднання військовим шляхом. Історія знає кілька воєн, які починалися саме під гаслом захисту «своєї» національної меншини в сусідній країні і закінчувалися спробою (успішною або ні) анексії території, на якій проживають «брати по нації»: анексія Росією українського Криму, проблема Ельзасу і Лотарингії, анексія гітлерівською Німеччиною Судетської області Чехословаччини.

Національна ідея є основою створення національних держав. Фактично, на платформі національної ідеї політична еліта формує ідеологію націоналізму, який у свою чергу формує суспільну свідомість, створюючи об'єктивні передумови для виникнення національних рухів за національну державу. Без націоналізму в тій чи іншій формі неможлива побудова національної держави.

В ідеології існує соціокультурна домінанта, яка обумовлює спадкоємність історичного розвитку суспільства. Такою домінантою є національна ідея. Цілком закономірно, що ідеологія відображає трансформацію національної ідеї

в конкретні історичні періоди і одночасно з цим служить дієвим механізмом для обґрунтування національно-державної самобутності.

Г. Кон зазначає, що національна держава є вершиною еволюції націоналізму і реалізації самоідентичності нації. «І поки нація не може досягти такої досконалості, вона змушена задовольнятися певною формою автономії або додержавної організації, яка завжди має схильність в певний момент перетворитися на незалежну державу» [67].

Ю. Габермас з цього приводу зазначає: «Демократичне самовизначення може мати місце лише в тому випадку, якщо народ держави перетворюється в націю громадян, які самостійно розпоряджаються своїми долями. Однак ж політична мобілізація «підданих» вимагає і культурної інтеграції населення. Саме це побажання і виконує національна ідея, за допомогою якої піддані держави – виходячи за рамки спадкової лояльності по відношенню до села і сім'ї, до місцевості і династії – утворюють нову форму колективної ідентичності. Тільки символічна побудова «народу» перетворює ту чи іншу сучасну державу в державу національну» [57, с. 277].

Сьогодні вважається, що переважна більшість держав у світі є національними, і саме принцип об'єднання національних держав покладено в основу створення ООН (яка називається не «Організація об'єднаних держав», а саме «Організація об'єднаних націй», хоча в ній представлені не народи, а саме країни).

Однак в останні десятиліття все частіше лунають голоси про кризу національної держави. Це викликано розвитком інформаційного суспільства, глобалізацією, розмиванням поняття нації.

Складається нова політична система спрямована на інтенсифікацію інтеграційних процесів і об'єднання держав. Відбувається радикальний перегляд національної державності, яка піддається подвійному пресингу: впливу

міжнародної та наднаціональної спільності зверху, локальних і регіональних структур – знизу.

Багато вчених стверджують, що сучасні національні держави стикаються з безпрецедентними проблемами щодо здатності реалізовувати політику та підтримувати соціальну згуртованість у своїх межах.

Процеси глобалізації впливають на національну державу наступним чином:

В економічному плані процес глобалізації привів до утворення відносно відокремленої від національної держави транснаціональної зони економічної активності, з якою їй доводиться рахуватися.

Процеси культурної глобалізації ведуть до певної культурної уніфікації і гомогенізації світового культурного поля, які мають своїм наслідком утворення транснаціональної культури.

У політичному плані поява зони транснаціональної політики, безумовно, активізувала процеси перерозподілу влади і суверенітету між національною державою і транснаціональними політичними інститутами.

На думку В. Рейнеке, глобалізація кидає виклик не стільки державі, а скільки суверенітету саме національної держави [69].

Одним з аспектів втрати сучасними державами частини свого суверенітету є розмивання національної юрисдикції над власною територією, втрата монопольного контролю над правовою системою, примат міжнародного законодавства над внутрішнім і надання наднаціональним правоохоронним органам повноважень на здійснення функцій правосуддя з питань, які традиційно вважалися привілеєм суверенних держав.

Багато сучасних держав добровільно віддають частину свого суверенітету сильнішим державам, оформляючи це через членство в наднаціональних структурах, при цьому в самих державах може бути високим градус внутрішнього націоналізму, жорстка мовна та етнічна політика, вони позиціонують себе як національні держави.

Сьогодні в результаті глобалізації намітилися дві тенденції в розвитку національних держав:

- консервація, політика протекціонізму, закриття кордонів, обмеження імміграції, неприйняття інститутів глобалізації, тобто пошуки шляхів захисту національної держави;
- лібертіанська політика, відкритість, байдужість до трудової міграції, добровільне обмеження свого суверенітету на користь міжнародних інститутів тощо. Це поєднується з існуванням в світі націй, які ще тільки ведуть свою боротьбу за незалежність і створення своїх національних держав.

Вирішити або полегшити виклики глобалізації національним державам може національна ідея. Зокрема мова йде про формування та легітимізацію останньої.

Е. Гелнер з цього приводу зазначає, що взяти на себе функції з розповсюдження гомогенної національної ідеї може тільки держава.

На його думку Е. Хобсбаума, у збереженні національної держави головне місце відіграє постійне культивування національних почуттів за допомогою спеціальних символів [59].

Важливо зазначити, що кордони національних держав не співпадають з етнічними кордонами одного етносу. На їх території проживає ряд етнічних груп, які володіють спільним ментальним і культурним ядром. Основою такого ядра є національна ідея.

Отже, національна держава виникає виникла в перехідний період від феодального до буржуазного суспільства. Перехідний період був викликаний прогресивним поділом праці внаслідок розвитку мануфактурної економіки і торгівлі.

Національна держава – територіально обмежена суверенна держава – тобто держава – що управляється від імені спільноти громадян, які ідентифікують себе як нація. Легітимність правління національної держави над територією та населенням, яке її населяє, випливає з права основної національної групи всередині держави (яка може включати всіх або лише деяких її громадян) на самовизначення. Члени основної національної групи бачать державу як належну їм і вважають приблизну територію держави своєю батьківщиною. Відповідно, вони вимагають, щоб інші групи, як всередині держави, так і поза нею, визнавали та поважали їх контроль над державою.

Фактично, національна держава є формулою політичної участі населення в управлінні державою, основним політичним інститутом сучасності, що забезпечує розвиток і закріплення демократичних засад в суспільстві.

Національна держава відрізняється централізацією державної влади, що здійснює контроль території з чітко окресленими кордонами, що володіє монополією на легітимне використання сили всередині соціально диференційованого суспільства, що організує населення в співтовариство громадян, мобілізує громадянську лояльність і визнана світовим співтовариством.

Останнім часом все частіше лунають голоси про кризу національної держави. Це викликано розвитком інформаційного суспільства, глобалізацією, розмиванням поняття нації.

Складається нова політична система спрямована на інтенсифікацію інтеграційних процесів і об'єднання держав. Відбувається радикальний перегляд національної державності, яка піддається подвійному пресингу: впливу міжнародної та наднаціональної спільноти зверху, локальних і регіональних структур – знизу.

Сучасні національні держави стикаються з безпрецедентними проблемами щодо здатності реалізувати політику та підтримувати соціальну згуртованість у своїх межах.

Процеси глобалізації впливають на національну державу в економічному плані (утворення відносно відокремленої від національної держави транснаціональної зони економічної активності, з якою їй доводиться рахуватися); в культурному плані (культурна уніфікація і гомогенізація світового культурного поля, які мають своїм наслідком утворення транснаціональної культури); в політичному плані (перерозподіл влади і суверенітету між національною державою і транснаціональними політичними інститутами).

Національна ідея нерозривно пов'язана з національною державою, адже вона є її передумовою з одного боку. А з іншого стає можливістю протистояти національній державі глобалізації.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ

Питання української національної ідеї останнім часом доволі часто є предметом дискусії науковців та дослідників. Обговорюється факт її існування чи неіснування, якщо таке існування визнається, то дискутується питання про її сутність, форми тощо. Причиною цього є відсутність чіткої та зрозумілої для усіх громадян України національної ідеї.

Процес деідеологізації в Україні призвів до повного руйнування старих ідеологічних установок і породив ідеологічний вакуум, який за роки незалежності активно заповнювався беззмістовними ідеями, що ще більше посилює дезорієнтацію суспільства.

У сучасних політичних умовах в Україні наявний ціннісний та ідентифікаційний розкол суспільства, що набуває суперечливого характеру. Україна є цивілізаційно розколотою країною з двома істотно різними культурами.

Важливе значення для формування концепції національної ідеї в Україні мають роботи таких вітчизняних діячів, як М. Максимовича, М. Драгоманова, Д. Донцова, М. Павлика, С. Подолинського, В. Антоновича, М. Костомарова, І. Франка, М. Грушевського, М. Міхновського, В. Винниченка, В. Липинського тощо.

Різні аспекти української національної ідеї досліджуються у працях таких відомих українських учених: В. Бебика, М. Головатого, С. Вовканича, В. Горського, О. Забужко, Р. Коршука, І. Кресіної, В. Лісового, В. Лизанчука, С. Макарчука, Л. Нагорної, Ю. Римаренка, М. Розумного, В. Сергійчука, А. Фартушного, О. Шморгуна, та інших.

Національна ідея є ключовим елементом процесу становлення народу та розбудови ним власної державності, оскільки дозволяє йому усвідомити свою монолітність та роль в загальносвітовій історії.

Ф. Медвідь вважає, що поняття «українська ідея» першим запропонував П. Куліш. Він вкладав у нього усвідомлення, розуміння людиною належності до свого народу, його культури і віри [39].

О. Забужко вважає, що філософія української ідеї зароджується у другій половині XIX - на початку XX століття на стикові історіософії, етнопсихології, історії філософії, культурології та частково релігійної філософії [23].

Проте, Р. Коршук влучно зазначає, що першопочатковий етап формування української національної ідеї припадає на кінець XVIII - початок XIX століття, що було спричинено тогочасним станом українського народу як народу поневоленого [30].

На цьому етапі українська національна ідея визначається як мета до визнання українців самостійним та окремим народом. До цього підходу ми можемо віднести роботи Т. Шевченка, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Л. Українки, Б. Грінченка, П. Грабовського, Ю. Бачинського.

Досліджуючи підходи до визначення української національної ідеї варто згадати М. Міхновського. У роботі «Самостійна Україна» він визначає головну ціль українського народу, його національну ідею як боротьбу за незалежність України: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі» [42].

У відкритому листі до російського міністра внутрішніх справ Сіпягіна М. Міхновський писав: «Українська нація мусить добути собі свободу, хоч би захиталась ціла Росія. Мусить добути своє визволення з рабства національного й політичного, хоч би полилися ріки крові» [42, с. 25].

На думку М. Драгоманова, національна ідея українців мусить включати в себе: державність, соборність, суверенітет, гармонійно поєднуючи політичні ідеології націоналізму та лібералізму [21, с. 293].

Д. Донцов трактує українську національну ідею як «суверенність» українців, закріплення політичного й економічного панування нації в себе дома.

На його думку, українська національна ідея має бути революційною: «Така повинна бути наша національна ідея: всеобіймаюча, виключна, яскрава, якої гаслом є не спочинок і уживання, лиш акція і воля до влади над відірваними засадами, над чужою ідеєю, над власним оточенням, над «обставинами», над усім часовим і поодиноким» [20, с. 408-409].

В. Липинський визначає українську національну ідею як спільну ідею національної незалежності – умову існування української нації, розвиток української національної ідеї одночасно є процесом «скріплення української нації» [35, с. 3–4].

Українська національна ідея, на думку вченого, тільки тоді здатна оживити етнографічну масу, коли вона йде поряд з ідеєю суверенітету українського народу [34].

Важливо зазначити, що негативні зовнішньополітичні умови цього періоду вплинули на погляди всіх вищезгаданих мислителів, кінцевою метою національної ідеї вони бачили суверенну Україну. Тож тут можна виділити наступний підхід – державницький, і після проголошення нашою країною незалежності, він втратив свою актуальність.

Питанням визначення української національної ідеї після 1991 року займалися О. Гринів, А. Фартушний, В. Пасічник, М. Степико, М. Козловець, С. Вовканич та інші науковці.

Досліджуючи процеси формування національної ідеї України у 90-х рр. ХХ століття, можна виявити такі ідейно-аксіологічні напрямки:

- комуністичний: як спадщина радянської епохи, «життєстверджуюча ідея» народовладдя у формі Рад, соціалістичний спосіб виробництва, дружба народів і пролетарського інтернаціоналізму;
- націоналістичний: «втілення ідей українства», націоналістичні ідеї С. Бандери, теорії Д. Донцова, політичні принципи М. Міхновського («Україна для українців»);

- ліберальний, що акумулює в собі основи помірному націоналізму, «національно-ліберальний проект» [23].

Більшість дослідників приходять до висновку, що національна ідея, яку б поділяли всі українці ще не сформована. Здебільшого в роботах сучасних науковців беруться до уваги питання шляхів формування та пошуків змісту української національної ідеї.

Важливо також зазначити основні причини відсутності чітко сформульованої національної ідеї України, яку б поділяло все українське суспільство:

- складність та неоднозначність самого феномену «національної ідеї» як такого, що протягом політичної та національної еволюції народу потребує перманентного коригування, модернізації та наповнення;
- незавершеність та хаотичність процесу формування національної та громадянської ідентифікації;
- специфічні політичні умови розвитку українського суспільства;
- загострення регіональних, ідеологічних, мовних відмінностей, які зумовлені діяльністю політичної еліти, зокрема під час виборчого процесу;
- незацікавленість політичної еліти в подоланні розколу всередині самої української політичної еліти;
- відсутність політичної волі еліти, що зумовлює нездатність сформулювати та поширити серед мас та реалізувати національну ідею [51].

Зазвичай дослідники виокремлюють такі основні умови існування української національної ідеї:

- існування незалежної України в якості форми організації та основи життєдіяльності української нації, яка є спільністю етносів. Якщо немає суверенної держави, має бути присутня в національній свідомості ідея

самовизначення , що знаходить вихід у національно-визвольній боротьбі народу;

- ідентифікація українським народом себе спільністю етносів, окремою нацією (з особливими національними культурними характеристиками;
- мають бути сформованими, розвинутими та поширеними структурні елементи української культури: мова, традиції, мистецтво тощо [39].

У вітчизняній політичній науці поширеним є аксіологічний підхід до визначення української національної ідеї. Багато сучасних дослідників визначають її через найважливіші цінності українського народу.

Зокрема, дослідник С. Вовканич формулює загальноукраїнські інтереси, що акумулюють наступні пріоритети національної ідеї:

- Україна соборна;
- Україна українська;
- Україна гідна людини, нації та цивілізованого людства [10].

Цього ж підходу дотримується й Ю. Калиновський, він визначає наступні цінності, на яких має ґрунтуватися українська національна ідея: соціальна справедливість, рівність усіх громадян перед законом, свобода життєвих стратегій, повага до національно-культурних традицій українського народу та етнопонаціональних спільнот, що мешкають на її теренах, демократизм у всіх сферах суспільного життя, втілення моральних норм у соціальних відносинах [24, с. 100].

В межах ціннісного підходу, варто зазначити, що українська національна ідея має персоналістський характер, це виявляється в тому, що основною цінністю в ній є особа [31], [3].

Важливим є підхід, за яким українська національна ідея виконує функцію консолідації суспільства, адже на сучасному етапі в Україні спостерігається фрагментація соціуму через розбіжності поглядів громадян західних і східних

регіонів України, прихильників різних релігійних конфесій, представників політичних сил, носіїв різних ідеологій.

Прихильники даного підходу наголошують на тому, що сучасна українська національна ідея має об'єднати усіх громадян України та сформувати політичну націю, вона має виконувати функцію «зшивання» країни, подолання розбіжностей, що існують між частинами України, розділеними за лініями Захід – Схід, Північ (Київська агломерація) – Південь (з одного боку, Крим, а з іншого – Одеський регіон) [7, с. 199].

Відповідно до консолідуючого підходу, щоб подолати цей розкол, слід відмовитись від ідеології «титульної нації», що вносить розкол у багатоетнічне українське суспільство [53, с. 8].

На сьогодні поширеним є підхід, орієнтований на європейське майбутнє України. Обґрунтування цього підходу можна знайти ще у М. Грушевського, він виділяє в українців такі психологічні риси як почуття власної гідності, любов до природи, порядку й охайності. Саме ці риси наближають українця до цінностей західноєвропейської культури [16].

Прихильники європо-орієнтованого підходу будують його на основі ідей німецького філософа Й. Гердера, який зазначав, що Україна стане колись новою Грецією [52].

Важливо зазначити, що ідея європеїзації українського народу вимагає не так вступу України у Європейський Союз, як «розбудови Європи» в Українській державі [52].

Відповідно до даного підходу, українська національна ідея ґрунтується на самоусвідомленні українською нацією своєї ролі як форпосту європейської цивілізації на безпосередній межі зі Сходом, як гаранта гідності людини і фактору стабільності в Центральній Європі [16].

Багато дослідників висловлюють думку, що політико-юридичне визначення національної ідеї знайшло своє закріплення у статті 1 Конституції

України: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [28].

Розглядаючи публікації, присвячені темі «Українська національна ідея», доцільно звернути увагу на записку Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України «Концептуальні засади визначення національної ідеї», яка була підготовлена за дорученням Кабінету Міністрів України і опублікована в книзі академіка І. Кураса «Етнополітологія. Перші кроки становлення» (2004 р.). У цьому документі національна ідея визначена як «...суспільний проект загальнонаціонального масштабу, невід'ємною частиною якого є певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності й проблеми, а також загальнонаціональні цілі та шляхи їхнього досягнення» [29, с. 633]. У записці автори обґрунтовують ідею про доцільність формування в Україні політичної нації.

С. Вовканич виділяє Велику і Малу українські національні ідеї. Велика, на думку дослідника, проголошує Україну соборною, українською, гідною людини і нації, а Мала містить такі елементи: знання, інформація і рух (чин, дія) [10]. Одна до одної вони співвідносяться як стратегія і тактика.

Мала як структурний елемент Великої стратегічної національної ідеї спрямовує за сучасних умов енергію нації на:

- інтенсивне використання нових знань, досягнень науки, інтелектуально-інноваційних чинників створення модерної національної держави, економіки знань, збільшення інвестицій у розвиток людини, її культури та інтелектуального капіталу;
- побудову інформаційного, громадянського й правового суспільства, збереження генофонду українського народу, тяглості його розвитку в плані безперервного досягнення високої освіченості, креативності, духовності та моралі;

- зрештою, пізнання навколишнього світу, зменшення його ентропії та небезпек – внутрішніх і зовнішніх» [10].

При цьому Малих ідей як засобів Великої ідеї може бути декілька [10].

На думку М. Михальченка сучасна українська національна ідея з орієнтацією на перспективу повинна мати наступні риси:

1. Має відбуватися постійне оновлення та модернізація національної ідеї за формою, і за змістом.
2. Національна ідея повинна намагатися бути передовою та прогресивною, що означає відповідність тенденціям розвитку людства у сферах політики, економіки, культури, освіти, науки і технологій.
3. Національна ідея повинна бути конструктивною та творчою. Важливим є врахування негативного досвіду інших країн.
4. В сучасних українських реаліях національна ідея повинна формуватися і розвиватися не тільки на базі інтересів титульної нації, але й враховувати потреби та інтереси національних меншин [40].

Варто зазначити шляхи до формування актуальної української національної ідеї:

- гармонізація взаємодії структурних частин національної ідеї, надаючи перевагу саме економічним, культурним та духовним елементам;
- підвищення прогностичного потенціалу національної ідеї України – знайти оптимальний вектор розвитку держави на сучасне і майбутнє;
- формування у громадян чіткого розуміння того, що громадянське суспільство є рівноправним партнером влади і доля нації та кожного українця в їхніх руках [40].

Реалізація національної ідеї повинна мати конкретний зміст, наповнюватися практичними кроками.

Особлива роль у розробленні та реалізації національної ідеї належить національній еліті держави – інтелектуальній та політичній меншості, яка здатна повести за собою неактивну більшість і, проявляючи політичну волю, духовну силу, реалізовувати цінності та пріоритети національно-державницького розвитку.

З цього приводу видатний мислитель В. Липинський зазначав, що керівництво в перетворенні усякого пасивного, хоча й відмінного від інших, але часто національно несвідомого колективу в організовану, усвідомлюючу себе націю, і керівництво у творенні нових форм громадського життя вже усвідомленої нації скрізь і завжди виконує певна активна меншість, яка завдяки своїй моральній і матеріальній силі висувається на чолі нації і творить динамічні – матеріальні і духовні – громадські цінності, що потім переймаються і присвоюються пасивною більшістю нації, об'єднуючи її весь час в один суцільний, усвідомлюючий себе національний організм [34, с. 10].

Досліджуючи процес формування національної ідеї за участі політичної еліти України, умовно можна виділити наступні етапи в еволюції національної самосвідомості:

- 1) «комуністично-націоналістичний» (Л. Кравчук): відгомони комуністичних форм ідентичності поряд з ініціацією національно-демократичного проекту («Рух»), початок поступової «українізації», формування і взаємодія радянського, ліберального і націоналістичного елементів ментального простору;
- 2) етап «тихої українізації» (Л. Кучма): спроба консолідувати «націоналістичне і контрнаціоналістичне» крило в т.ч. через «ефект національної амнезії», поєднання різних сегментів, включаючи проросійські елементи;

- 3) етап «насильницької українізації» (В. Ющенко): «помаранчева революція», реалізація аксіологічного проекту помірних націоналістів, ліберально-націоналістичні сегменти;
- 4) етап «ослаблення політики насильницької українізації» (В.Янукович): тимчасова ревіталізація комуністичного сегмента, на тлі підтримки ліберального проекту;
- 5) етап стихійної українізації (П.Порошенко): панування національної свідомості європейського типу, консолідація суспільства з метою протистояння зовнішньому ворогу (Росії) [60].

Характерно, що протікання кожного етапу ускладнювалося паралельними тенденціями формування етнокультурної (нація як етнос, етнонаціональна держава з титульною нацією) і громадянської (концепція громадянської нації) ідентичностей, які були посилені регіональною гетерогенністю України за специфічними аксіологічними підставами. Як наслідок, відсутність в українському суспільстві єдиного трактування нації, що зумовлює відсутність єдиної трактовки національної ідеї.

Можна виділити такі принципи, на яких має базуватися українська національна ідея:

1. Історичний – тобто права на власну територію, на якій виник і існує український етнос.
2. Етнічний – виникнення і розвиток українського етносу і його переродження в націю.
3. Духовний – наявність культурних, соціальних мовних ознак, які притаманні лише цій нації.
4. Культурний – досягнення балансу між етнокультурними пріоритетами титульного етносу і національних меншин з одного боку, а з

іншого боку, – між євроатлантичними культурними формами і українським національним змістом.

Лише в такій комбінації українська національна ідея має шанс стати привабливою для усіх громадян.

Отже, за своїм змістом національна ідея – це багатоаспектне, багатогранне поняття, яке є системою соціокультурних координат певної нації, формується на основі усвідомлення нею себе як єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і спрямована на об'єднання нації заради досягнення спільної мети.

Визначенню української національної ідеї присвячена низка робіт вітчизняних дослідників. Однак, на сьогоднішній день немає однозначного тлумачення цього поняття.

Нами були проаналізовані та систематизовані різні підходи до визначення української національної ідеї, зокрема:

- визнання українців самостійним та окремим народом;
- державницький: кінцева мета – суверенна Україна;
- аксіологічний підхід;
- консолідуючий підхід;
- підхід, орієнтований на європейське майбутнє України.

Реалізація української національної ідеї істотно впливає на її ефективність, надає національній ідеї практичної сили.

Особлива роль у розробленні та реалізації національної ідеї належить національній еліті держави – інтелектуальній та політичній меншості, яка здатна повести за собою неактивну більшість і, проявляючи політичну волю, духовну силу, реалізовувати цінності та пріоритети національно-державницького розвитку.

Було виділено принципи, на яких має базуватися українська національна ідея:

- історичний;
- етнічний;
- духовний;
- культурний.

Були зазначені шляхи та способи формування сучасної української національної ідеї:

- пошук балансу між різноманітними сферами національного буття. В національній ідеї не повинна абсолютизуватися жодна сфера диттєдіяльності нації;

- вивчення історії української нації для ефективного формування порядку денного, але не концентруватися лише на минулому;

- формування політичної культури нації;

- подолання «комплексу меншовартості»;

- трансформувація національної свідомості українців шляхом формування громадянського суспільства;

- культивування історичного досвіду перемог та звершень;

- інтегрувація українського суспільства шляхом формування політичної нації;

- керуватися виключно інтересами українського народу у зовнішній та внутрішній політиці.

ВИСНОВКИ

За своїм змістом національна ідея – це багатоаспектне, багатогранне поняття, яка є системою соціокультурних координат певної нації, формується на основі усвідомлення нею себе як єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і спрямована на об'єднання нації заради досягнення спільної мети.

Вона має завдання інтеграції суспільства на основі пошуку ідентичних рис. Вона виступає духовним базисом життєдіяльності нації, системою соціокультурних координат, яка задає світоглядні та цілепокладаючі орієнтири, визначає ціннісні орієнтації певного народу.

Таким чином, національну ідею слід розглядати як ідею самопізнання та самоствердження нації, яка формується на основі усвідомлення нею себе як єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і спрямована на вольове об'єднання нації заради досягнення спільної мети.

Національна ідея як поняття являє собою єдність трьох основних складових, які є взаємопов'язаними та нерозривними:

- усвідомлення спільного минулого, походження, спільної історії, спільних етнічних та культурних моментів;
- усвідомлення спільного майбутнього – мета нації, її мрія, місія;
- чинник соціальної дії, зумовлений як усвідомленням спільного минулого, так і усвідомленням єдиної для всієї нації мети в майбутньому.

Істотне значення в становленні і розвитку національної ідеї відіграють:

1. Природно-географічний фактор.
2. Культура.
3. Менталітет.
4. Релігія.
5. Мовні фактори.

6. Історичні домінанти.

Національна ідея не зникає і знову не з'являється залежно від певних природних чи соціальних змін у житті народу. Вона постійно оновлюється, що зумовлюється тими чи іншими історичними обставинами. Саме від певної історичної ситуації, відповідної мети нації, засобів її досягнення залежить конкретне змістовне наповнення національної ідеї.

У кожній державі національна ідея має свої характерні особливості, що відображають місцеву специфіку, менталітет народу, історичну ситуацію. Вона детермінована глибинними соціокультурними підставами.

Національна держава виникає виникла в перехідний період від феодального до буржуазного суспільства. Перехідний період був викликаний прогресивним поділом праці внаслідок розвитку мануфактурної економіки і торгівлі.

Національна держава – це політична організація суспільства, що сформувалася в індустріальну епоху, легітимність якої забезпечується поданням і захистом інтересів, включених в неї індивідів на основі ідей і цінностей соціокультурної, духовної, історичної, мовної, територіальної згуртованості і єдиного рівня економічного розвитку

Фактично, національна держава є формулою політичної участі населення в управлінні державою, основним політичним інститутом сучасності, що забезпечує розвиток і закріплення демократичних засад в суспільстві.

Національна держава відрізняється централізацією державної влади, що здійснює контроль території з чітко окресленими кордонами, що володіє монополією на легітимне використання сили всередині соціально диференційованого суспільства, що організує населення в співтовариство громадян, мобілізує громадянську лояльність і визнана світовим співтовариством.

Національна ідея нерозривно пов'язана з національною державою, адже вона є її передумовою з одного боку. А з іншого стає можливістю протистояти національній державі глобалізації.

Національна держава виникає виникла в перехідний період від феодального до буржуазного суспільства. Перехідний період був викликаний прогресивним поділом праці внаслідок розвитку мануфактурної економіки і торгівлі.

Національна держава – територіально обмежена суверенна держава – тобто держава – що управляється від імені спільноти громадян, які ідентифікують себе як нація. Легітимність правління національної держави над територією та населенням, яке її населяє, впливає з права основної національної групи всередині держави (яка може включати всіх або лише деяких її громадян) на самовизначення.

Фактично, національна держава є формулою політичної участі населення в управлінні державою, основним політичним інститутом сучасності, що забезпечує розвиток і закріплення демократичних засад в суспільстві.

Національна держава відрізняється централізацією державної влади, що здійснює контроль території з чітко окресленими кордонами, що володіє монополією на легітимне використання сили всередині соціально диференційованого суспільства, що організує населення в співтовариство громадян, мобілізує громадянську лояльність і визнана світовим співтовариством.

Останнім часом все частіше лунають голоси про кризу національної держави. Це викликано розвитком інформаційного суспільства, глобалізацією, розмиванням поняття нації.

Складається нова політична система спрямована на інтенсифікацію інтеграційних процесів і об'єднання держав. Відбувається радикальний перегляд національної державності, яка піддається подвійному пресингу: впливу

міжнародної та наднаціональної спільності зверху, локальних і регіональних структур – знизу.

Національна ідея нерозривно пов'язана з національною державою, адже вона є її передумовою з одного боку. А з іншого стає можливістю протистояти національній державі глобалізації.

Визначенню української національної ідеї присвячена низка робіт вітчизняних дослідників. Однак, на сьогоднішній день немає однозначного тлумачення цього поняття.

Нами були проаналізовані та систематизовані різні підходи до визначення української національної ідеї, зокрема:

- визнання українців самостійним та окремим народом;
- державницький: кінцева мета – суверенна Україна;
- аксіологічний підхід;
- консолідуючий підхід;
- підхід, орієнтований на європейське майбутнє України.

Було виділено принципи, на яких має базуватися українська національна ідея:

- історичний;
- етнічний;
- духовний;
- культурний.

Варто зауважити, що на сьогоднішній день у процесі формування української національної ідеї існує безліч проблем. Серед внутрішніх перешкод, що гальмують розвиток процесу формування української національної ідеї, насамперед, слід зазначити стратифікація українського суспільства – за рівнем самосвідомості, за релігійними конфесіями, політичними поглядами, ціннісними орієнтаціями, що обумовлено насамперед перебуванням України

протягом тривалого часу в складі інших держав, які проводили критично різну економічну, мовно-культурну, церковну політику щодо українського народу.

Підводячи загальний підсумок, зазначимо, що національна ідея є складним і багатовимірним феноменом, пов'язаний з історичним розвитком нації та держави, формуванням національної самосвідомості.

Національна ідея визначає соціокультурну динаміку розвитку суспільства, висловлюючи основні духовні і матеріальні принципи народів і націй. Цілком логічно, що ця категорія виступає значущим механізмом національного самовизначення, за допомогою якого відбувається осмислення культурно-цивілізаційної ідентичності у світовій історії.

Національну ідею неможливо винайти заради економічної або політичної доцільності, оскільки вона пов'язана з культурно-історичною специфікою розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономова Н. С. Разум. Рассудок. Рациональность. Москва. : Наука, 1988. 286 с.
2. Альтерматт, У. Этнонационализм в Европе. Москва. : Российский гуманитарный университет, 2010. 367 с.
3. Андрос Є. Буття української людини у світі: антропокультурні параметри осмислен. Освіта і управління. 2002. Т.5. Число 2. С.25-38.
4. Бердяев Н. А. Философия свободы. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва. : Сварог и Ко, 1997. 415 с.
5. Блинов А. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. Москва. : МАКС Пресс, 2003. 149 с.
6. Бурлак В.Н. Неизвестный Нью-Йорк. История. Легенды. Предания. Москва. : Вече, 2006. 384 с.
7. Вауліна Ф. Національна ідея України: комплексний вимір. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології. 2010. Вип. 16. С. 196 - 201.
8. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Москва. : Рипол-классик, 2018. 292 с.
9. Вико Ж. Б. Основание новой науке об общей природе наций. Москва.: REFL book, 1994. 656 с.
10. Вовканич С. «Дім» нації і глобалізаційні тенденції. Вісник НАН України. 2003. № 4. С. 48—58.
11. Гегель Г. Философия права. Москва.: Мысль, 1990. 330 с.
12. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса. Путь: международный философский журнал. 1992. № 1. С. 9-61.

13. Гетьманчук М. П. Державна незалежність України та особливості її сприйняття сучасною російською політичною думкою. Львів: Львівська політехніка. 2004. Ч.1. С.1–11.
14. Гоббс Т. Левиафан. Москва. 1964. Т. 2. С. 324
15. Гоббс Т. О гражданине. Москва. 1964. Т. 2. С. 307.
16. Гринів О. Українська національна ідея як проблема науки. Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 9. С. 4–8.
17. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Знання України, 1991. 240 с.
18. Гуссерль Э. Кризис европейской культуры и философия. Москва. : Наука, 2004. 700 с.
19. Додонов Р. О. Пріоритетні напрямки оптимізації національно-державницької самосвідомості в Україні. Політичний менеджмент. 2003. № 2. с. 3-13
20. Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. 488 с.
21. Драгоманов М.П. Вибране («... мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні»). Київ.: Либідь, 1991. 688 с.
22. Дроздова О.В, Кацаев А.Е. К вопросу о государственной идеологии. Культура. Наука. Образование. Межрегиональный научный журнал. Иркутск: ИрГУПС, 2007. № 3. 0,3 п.л.
23. Евзеров Р.Я. Украинская национальная идея. Москва.: Наука, 2007. С. 316-319.
24. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ.: Факт, 2006. 154 с.
25. Калиновський Ю. Національна ідея як ціннісна детермінанта державотворчого процесу в Україні. Вісник Національного університету

- «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 1 (28). С. 98-105
- 26.Капто А. Вестфальский мир 1648 г. Энциклопедия мира. Москва. 2002. С.70-71.
- 27.Кассирер Э. Техника современных политических мифов. Вестник МГУ. 1990. № 2. С. 58–69.
- 28.Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 21. 04. 2021)
- 29.Концептуальні засади визначення національної ідеї: Доповідна записка ІПіЕНД НАН України, підготовлена за дорученням Кабінету Міністрів України. Київ. : Генеза, 2004. С. 633-647.
- 30.Коршук Р. Етнополітологія. Навчальний посібник. Київ. : Алерта, 2011. 200 с.
- 31.Коршук Р. М. Особливості національної ідеї в політичних концепціях українського та російського консерватизму: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ., 2005. 19 с.
- 32.Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): моногр. Київ.: Вища школа, 1998. 392 с.
- 33.Кресіна І. Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство” . Київ., 1999. 36 с.
- 34.Листи до братів-хліборобів. IV частина. Київ : Темпора, 2015. Т. 4. 824 с.
- 35.Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею та організацію українського монархізму. Київ. : Київ-Філадельфія, 1995. 470 с.
- 36.Лісовий В. С. Перший в Україні системний виклад теорії нації і націоналізму. Київ. : Либідь, 1999. С. 5.

37. Мамычев А. Консервативная правовая политика государства: историческое наследие или актуальный проект современности? Государственная власть и местное самоуправление. 2015. №3. С. 3–8.
38. Маркс К. Второй набросок «Гражданской войны во Франции». Москва., 1961. Т. 17. С.612.
39. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. Політичний менеджмент. 2005. №1. С. 54–59.
40. Михальченко М. Національна ідея як регулятивна сила в загальнонаціональному та регіональному масштабах. Регіональні версії української національної ідеї: спільне та відмінне : зб. статей. Київ., 2005. С. 9-35.
41. Михальченко М. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія. Політичний менеджмент. 2009. № 6. С. 3-13
42. Міхновський М. Самостійна Україна. Київ.: Діокор. 2002. 80 с.
43. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. Політичний менеджмент 2003. №2. С. 14-31. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=16&c=119> (дата звернення 21. 04. 2021)
44. Национальное равноправие. Равноправие граждан. Большой юридический словарь. С. 574.
45. Нерсесянц В. Философия права. Москва., 1997. С. 447
46. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство”. 1999. 34 с.
47. Павленко П. «Русский мир» як ідеологія російського неоімперіалізму: українські реалії. Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ЕΙΚΩΝ, 2015. № 3. 368 с.

48. Платон. Держава. Київ.: Основи, 2000. 355 с.
49. Почепцов Г. Г. Тоталитарный человек. Очерки тоталитарного символизма и мифологии. Київ. : Глобус, 1994. 152 с.
50. Ратцель Ф. Народоведение. Санкт-Петербург. : Просвещение. Т.1. 1900. 764 с.
51. Розумний М. Національна ідея: відкритість новому й світу як інтеграційний орієнтир українського суспільства. Київ. : Етнос, 2006. С. 395–409
52. Рудакевич О. Національна ідея. Львів: «Новий світ 2000», 2015. С. 244-245.
53. Рудич Ф. М. Політичний режим в Україні: спроба політичного аналізу. Політичний менеджмент. 2011. №2 (47). С. 3–14.
54. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. Київ.: Ніка-Центр, 2006. 320 с.
55. Танчин І. Шпенглер Освальд. Львів: Новий Львів, 2000, 2014. С. 726 -727.
56. Хабермас Ю. Постнаціональна констеляція и будущее демократии. Москва. , 2005. С. 276–284.,
57. Хабермас Юрген. Комунікативна дія і дискурс — дві форми повсякденної комунікації. К.: Либідь, 1996. С. 84-90.
58. Хантингтон С. Столкновение цивилизации. Москва. : АСТ, 2006. 571 с.
59. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. Санкт-Петербург. : Алетейя, 2018. 310 с.
60. Ципко А. О различиях в процессах формирования новых российской и украинской национальных идентификации. Полития. 2001. №1. С.172.
61. Червак Б. Український націоналізм: дослідження, інтерпретації, портрети. Дрогобич: Відродження, 1996. 40 с.
62. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ. : Знання України, 2009. 400 с.
63. Beetbam D. The Future of the Nation State. The Idea of the Modern, 1984. P. 98.
64. Giddens A. , Sociology, Polity: London, 1991. P.303.

- 65.Henderson G. Korea: The policy of vortex. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1968. 479 p.
- 66.Hutchinson J., Smith A. Nationalism. Oxford, 1994. P. 9.
- 67.Kohn H. Nationalism: Its Meaning and History. New York., 1955. P. 191.
- 68.Mommsen H. Nobility. A Comparative Encyclopedia. New York., 1992. V. 6. P. 123.
- 69.Reinicke W.H. Global Public Policy: Governing without Government? International Journal. Vol. 53. 1998. P. 597–599
- 70.Ross D. Origins of American Social Science. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P. 23.
- 71.Scruton R. A Dictionary of Political Thought. L.: The Macmillan Press, 1982. P. 313.
- 72.See K. Deutsche Germanen Ideologie. Vom Humanismus bis zum Gegenwart. Frankfurt a/M, 1970.
- 73.Strayer J.R. On the Medieval Origins of the Modern State. Princeton, 1990. P.83.
- 74.Takahashi K. Shinzo Abe’s Nationalist strategy. 13.02.2014. URL: <http://thediplomat.com/2014/02/shinzo-abes-nationalist-strategy> (дата звернення 21. 04. 2021)
- 75.Tishdall S. Is Shinzo Abe’s ‘new nationalism’ a throwback to Japanese Imperializm? 27.11.2013. URL: <http://www.theguardian.com/world/2013/nov/27/japan-new-nationalism-imperialism-shinzo-abe> (дата звернення 21. 04. 2021)
- 76.Vital D. The Origins of Zionism. Oxford, 1975. P. 32;
- 77.Watsuji Tetsuro. Rinrigaku. Albany: State University of New York Press, 1996.
- 78.Xi Jinping. About state administration. Beijing: Publishing house of literature in foreign languages, 2014. P. 79.

79. Yazawa Sh. The crisis of democracy in Japan. Open Democracy, ISA RC-47. Open Movements. 16.07.2015. URL: <https://www.opendemocracy.net/shujiro-yazawa/crisis-of-democracy-in-japan> (дата звернення 21. 04. 2021)
80. Yilmaz, M. The rise of political Islam in Turkey: the Case of the Welfare Party, Turkish Studies, Vol.13, No.2
81. Zhang Junmai. Chinese Culture in the Future, 明日之中国文化. Shanghai: The Commercial Press, 1936. 商务印书馆 P. 157.
82. Zheng Dahua. Formation, Development and Other Aspects of Modern Chinese Nationalism 中国近代民族主义的形成, 发展及其他. Journal of Historical Science 史学月刊, 2006. P. 28.